La sot na ka Mariang (Vol. III)

KI DIENG
bad
KA CULTURE JONG NGI

S. Khongsit

1. Books may be retained for a period not exceeding 15 days by members.
2. Books may be renewed on request at the discretion of the Librarian.
3. Dog-earing the pages of a book, marking or writing therein with ink or pencil, tearing or taking out its pages or otherwise damaging it, will constitute an injury to a book.
4. *Any such injury to a book is a serious offence; Unless a borrower points out the injury at the time of borrowing the book, he/she shall be required to replace the book or pay its price.*

Help to keep this book fresh & clean

KI DIENG

BAD

KA CULTURE JONG NGI

S.KHONGSIT

2012

La shon ia kane ka kot (2nd Edition 2012) ryngkat ka jingiarap(Financial asistance) na ka Deptt Social Forestry & Wildlife,etc. Government. of Meghalaya.

Sien shon banyngkong 1989 - 1000 copies
Sien shon ba ar 2012 - 1000 copies

Ia ka hok longtrai la tyngkai
Published .
Mrs. S Khongngain
"Shynna Diengiei Cottage"
San Mer Upper Shillong
Shillong - 793009

Printed at **Nangpynroi Printing Press**
Laimer Upper Shillong, Shillong 793005

KA KTIEN LAMPHRANG

Ki longshuwa jong ngi ki ia im ryngkat ryngkat bad ka mariang. Ki peit da ka jingiphieng ia ka Tusbir jong ka hynrei ki sngew shngain ruh ha pneh jong ka. Da kaba bishar thuh ia ki jingkylla ha ka mariang, ki tip kano ka por ban btep ia u symbai bad mynno ka biang ban bet ia u ɽnai. Kim ju leh ia kano kano da ka antad da ka tyrma. Ki tip lypa ruh ba uno u bnai ban khie u kyllang, ha uno u bnai ban wan u kyrtiah, ha kano ka aiom ju kyrthing ka lyer langthari bad ha kano ka samoi ka ju khie eriong.

Ia ki kyrteng jong ki dieng bad ki syntiew u jer kat kum ka jinglong jong ki. Kumta ngi ioh ia u tiew khmat miaw, u tiew mationg, u tiew sympat jympien, u tiew pawanglum, u tiew dohmaw, ka lalyngngi pepshad, u tiew khylliap jainkhor, u tiew laroh pepshad bad kumta ter ter. U sim die kmie, ka niangkongwieng beh rongphong, u kui pyngkat, ka jri, ka kya. Kumta haba u sin u phawar iano iano, u kynnoh ha ka kyrteng u syntiew u skud, ki mrad ki mreng etc.

U tip ia ki jait dieng kiba pynioh ksai, kino pat ki dieng kiba pynioh ia ki rong kiba pher bapher. Ka dieng aiu kaba pynmih ki sur na ka bynta ka put ka tem. Ki dieng kiba don thit, kino ki jait dieng kiba long bih, kino pat ki soh dieng kiba long ban bam ki briew, kino pat kiba bam bha ki kynja ba par bad kino pat kiba bsa ia ki kynja baher.

Dei kane ka jingiajan bad ka mariang, dei kane ka jingtip baiar ia ka mariang, dei kane ka jingngam jylliew ia ki jingmut jong ka ba ki longshwa ki la lum thup ia ki jingstad ba maian ka mairang.

Kumta kam long kaba bakla ban ong ba, ka mariang ka la ioh bynta ha kaba saindur ia ka pyrkhat pyrdain, ka rukom im, ka khih ka kamai jong u paid khasi baiar. Ka mariang ka la ioh ka jaka pdeng ha ka Culture jong ka jait Hynriew.

Ha ine i kitab iba rit, nga la shim katto katne na ki jait dieng - jait siej etc. Kiba don ka bynta kaba donkam ha ka Culture jong ngi. Nga don ka jingkyrmen ba kane ka jingpyrshang kan don la ka dor. Nga ngeit kane kan iarap ia ki nongpule bad ki khun hep jong ngi ban kham niewkor ia ki khlaw ki btap, ki dieng ki siej, ki lum ki wah bad ki syntiew ki skud. Ynda haba ngi la nang ban ieit ia ki, kan kyntiew ia ka jingmut jingpyrkhat bad ia ka bor sngewthuh ban ieit thehsei ia la ka Ri.

S. Khongsit
"Shynna Diengiei"
San Mer, Upper Shillong
The 7th March 1988.

JINGKDEW

KA MARIANG BAD KI JAINPHONG

Ngi ju kren ba ka jingbam bad ka jaka rieh ki long ki jingdonkam kiba kongsan eh jong u briew. Hynrei ka kup ka phong ka long kaba u briew um bit ban duh man ka khyllipmat.

Ka long kaei kaei kaba sngewtynnat ban pyrkhat ba ia ki jain kiba ngi ioh ban kup ban phong bun ba ngi ioh na ka mariang. Lada ngi don por ban lum ban lang ia ki jingtip kiba iadei ia ka kup ka phong jong u briew ha ki ri bapher ka pyrthei, ngin lap ba dei na mariang u briew u la ioh ia la ka kup ka phong. Dei tad ynda haba ka jingtip ka nangroi, ba u nang shem buit ban shna ia ki ksai jain ha ki bun rukom (man-made fibre). Hynrei wat hapdeng kane ka jingshem buit ban shna ksai, pynban ia ki jain kiba ioh beit na ka mariang kum ka rusom ba ioh na ki khñiang rusom dang khot haduh mynta mynne –'Ka Syiem jong ka kup ka phong (the queen of textiles).

Ha kane ka lynnong, ngin ia iehnoh shwa, kumno ba la ioh ia ka kup ka phong na ka mariang, hynrei ngin ia phai khyndiat ban ia duriap kumno ka mariang ka pynphalang wat ha ka kup ka phong u Khasi.

Lada ngin peit ha ki jain dhara, kiba la thain ha ki por kiba mynshwa ngi iohi ba ka thoh (design) bad wat ha ka mang (border) jong ki, la pynphalang hangta ia ka mariang. Kawei pa kawei ka thoh (design) ka don la ka jingmut. Lehse ngin ym lah ban ia kren bniah hangne, to ngin shim tang iwei ar na ki. Shim ia ka thoh kaba don u sla khangnar. Une u don la ka jingmut. Ka jingiathuh khana shangphang u

khangnar, ka long ka ba jrong. La kumta ruh, kum ban shu pashat ia ka jingmut, ngi ju iohi ba ki riew tymmen ki ju tyrsat ia u sla khangnar ha ki phiang sder, phiang tynriew ha shynkub, ha kyndur U long ka dak ka jingiada na ka khlam. Kiwei ki thoh kum ki dieng ki siej, ka dur sing kiba long ka dak jong ka bor, bad ka jingitynnad.

Lada ngin peit ha ka khor, ki thoh hangta ki long kiba eh ban pule, Hynrei don katto katne ki thoh kum u junaikhun ne u bnai ka ieng ia ka dak jong ka jingkmen bad ka jngsuk. Don ka thoh jong ki sla khangnar etc.

Ha ka riam Shala pat, ka jingmut kaba kham lap dei ha u Synrai.

Ka dak jong ka mariang kaba pynphalang beit la ka mariang dei ha ka jain phali. (Ki jain phalli ki don haduh jain san ne hynriew jait). Ia kane ka jain ki dang pyndonkam bha haduh mynta mynne ha ki thain ri Bhoi kiba ia khap bad ka Assam. Kaba ngi dang lap mynta ki dei kine:-

Ka jain phali kaba don ki thoh ia ki dur jong ki khniang kiba kieh, kum ka khniang kongwieng, shalymmen, niang krai, niang sniang etc. Ka jingmut ha lyndet jong kane ka dei ba khlem kine, kane ka pyrthei kan shu long tang ka ri khlaw kaba tmang.

Kawei pat ka phali ka don ia ki dur sim, ka jingmut hangne ruh ka long kumjuh, ba khlem ki sim kiba rwai, ka pyrthei ka kynjah.

Don de ka phalli kaba don ia ki dieng ki siej. Don sa ka phali kaba don ia ki doh um kum ki dohkha, ki sher, etc. Don pat ka phalli kaba ki thoh (design) ki long da ki syntiew khlaw. Ka jingmut kyllum jong katei baroh ka long ba u briew um lah ban im khlem ka mariang.

Ha ka shnong Umrasun, haduh mynta mynne, ki ju pynlong ka jingshad sngewbha shisien shisnem ha u bnai laiong ha shuwa ban bet ia u symbai u rnai. Ia kane ka shad ki khot 'Ka pynhiar snem'Ha kane ka jingshad kim ju phong ia ka jain ba theid na iew, ki phong ki kup beit tang da ka phali, iwei pa iwe la kynthei ne synrang, kiba shim bynta ha ka shad, ki dei ban pyndonkam beit tang da ka phalli. Ka jingmut ba kongsan ka long ban pynkynmaw ba u briew um lah ban im khlem ka mariang.

Ki longshuwa jong ngi bad wat haduh mynta mynne, ha ki nongkyndong, ki dang iajan shibun eh bad ka mariang. Ha ka jingshisha, lah ban ong ba wat ia ka pyrkhat pyrdain, ka leit ka wan, ka kren ka khana, ka rwai ka siaw, ka mariang ka la pynsapa lang ia ki baroh. Ha kane ka juk, ngi la nang jngai shibun eh na ka mariang. Katba ngi niew ba ngi la nang shai, katta ngi nang phet jngai na ka. Ha ka jingshisha kan long ka jingkyrkhu ka bym lah kheindor, lada ha ka juk jong ka jingshai, ka mariang ruh kan ia synran rynkat. Ka long kaei kaei kaba sngewtynnat bad ka ba ai jingkyrmen ba mynta hi, imat ki jingmut jingpyrkhat u paid ka ri, ki ia thew lang shata.

Ka long kaei kaei kaba sngewbha ban tip ba hapdeng u paid nong shongshnong jong ngi dang don kiba dang niew kyntang haduh katta katta ia ka mariang. Ha ka shnong Umrasun, ki dang don bun nongthain jain. Ia ka jait kaba ki thain kyrpang ki khot ka Phali. Ha kane ka jain Phali ki thain da kaba shu jied ksai ia ka dur ki dieng ki siej, ka dur ki sim, ki mrad, ki doh um. Ki doh ruh ki dur jong ki khniang kiba pah sngewtynnat. Shisien shisnem ha u laiong, ki ju pynlong ka

jingainguh bad shad sngewbha kaba neh lai sngi. Kat bym pat dep kane, kim pat ju thung lane bet ia u symbai. Ha kine ki lai sngi kito kiba shim bynta kim ju kup lane phong da ki jain iew, ki pyndonkam tang da ka Phali kaba don da ki dur jong ka mariang ha ka.

Ka jingmut jong kane kaba kup kaba phong tang da ka Phali, ka long ban pynkynmaw bad shongshap ha ka jingmut bad bor sngewthut, ba u briew um lah ban im khlem ka mariang. U dei ban ia long kawei bad ka. Khlem ki dieng ki siej, ka pyrthei kan long bym bit ban shong briew. Lada ym don ki sim bad ki khniang kiba pah sngewtynnat, ka pyrthei kan jin da long ka ri kynjah kaba tmang ban shong. Ki mrad ki mreng, ki doh um-doh wah, ki long ki jingai ba kordor. Kumta ia kine baroh, ki shonshap ha ki jain jong ki

Ha kitei ki lai sngi, don ruh ka por leh niam. Ha ka por lehniam, ki kynthei ki pien da kaba saw, ki kyrshah shiliang da kaba lieh bad shiliang da kaba saw. Ki rangbah pat da kaba lieh, nangta ki phong jingki, kim pyndonkam da ka patlun ki pyndonkam da ka kamsa kane ka kot haduh ryndang kjat. Kumta la ong shakhmat, kine ki jingleh jong ki baroh ki long ban don ka jingialong kawei bad ka mariang.

5

KA SOHPHYRNU

(Leea Aspera Edgew)

Ka Sohpyrnu ka dei ka jait dieng rit kaba mih kynrei ha ri Bhoi bad ha ri war. Ka heh ka plung bha ha ri shit. Hynrei lah ban lap ia ka ha ki jaka kiba jrong haduh kumba 4000ft na sla duriaw. Kane ka dieng ka paw kyrteng ha ka jingiathuh khana uba rim ha kata ka jingshad u laiphew mrad, hynrei ia kata ngin ia iaid lait shuwa. Ia kane ka dieng sha Khadar shnong ki khot ka Padiah Risang. Kane ka dieng ka long kaba rit bad kaba ym imat ban don ba niewkor ia ka. Hynrei ka long pynban kaba ioh ka bynta kaba donkam eh ha ka culture jong ngi.

Ka laha ka dei kawei na ki jingtrei bynrap kaba la don hangne naduh barim bajah. Kane ka laha ka ia iaid ryngkat ryngkat bad ka kup ka phong jong ngi, Kane ka long, namar ia ka ryndia thoh saw thoh stem, la wieh rong da ka laha. Ia kane ka jain naduh hyndai haduh mynta, la niewkor shibun eh.Ia ka laha kaba bha tam pat la ioh na ki khniang laha ba la ri ha ka dieng Sohphyrnu. Ia u symbai khniang laha, ki teh ha ka dieng Sohphyrnu ha u bnai laiong haduh Jymmang. Une u khniang u ia kharoi hangta. Na ka bynta ban wieh rong jain ki lum ha u bnai Nailur(September). Kane ka dei ka laha kaba bha tam ban wieh rong jain. Hynrei ia ka laha kaba ki mut ban die sha ki iew ki hat ki lum ha u October.

Kane ka dieng nalor ba ka don bynta ha kaba pynneh ia ka culture, ka long ruh kaba don sa kiwei kiwei ki jingmyntoi de. Ki syntiew jong ka ki long kiba pynioh jingbam ia u ngap. Ka phuh syntiew ha ki bnai pyrem ha ka por kaba ym da phuh syntiew u ngap. Ia ki soh jong ka pat ki bam ki sim. Ki soh ki ih ha ki bnai synrai. Kumta lah ban ong ba ka ia kyrshan lem ia ka jingim ha khlaw (wild life).Ki sla jong kane ka dieng ki hap lut baroh ha ka por tlang. Namar ba ka long kaba bun bad rben sla, ka iarap shibun eh ha kaba pynsboh ia ka khyndew. Kane ka dieng wat la ka long kaba rit, pynban ka long kaba kordor shibun eh.

6

KA JRISIM

Kane ka jait dieng ka long kaba mih kynrei ha ri Bhoi bad ha ri war. Hynrei lada thung wat ha ri khriat ruh ka heh ka plung bha. Ia kane ka dieng la ju tip ia ka 'Risim'.

Ka dei ka jait dieng kaba long dieng bah. Ki soh ki kham heh ia ki soh jong ka sohsameh bad ki bam bha ki sim. Ka dei ka jait dieng kaba hap sla shisien shisnem.

Kane ka dieng ka ioh bynta ha kaba pynsah ia ka culture jong ngi. Ha kano ka rukom. Ia ka laha kaba ki rep ban pyniaid ha ki iew ki hat, la ju ri ha kane ka dieng. Haduh mynta mynne ruh, sha ki thain Umsohpieng kaba hapoh ka hima Nongstoin ki rep laha ha ka dieng risim. Kane laha kaba ki ri ha kane ka jait dieng, ym dei ba kam long ban wieh rong jain, ka long bha hi namar la ju die ia ka ha ki nong thain jain sha ri Assam. Hynrei na ka bynta ban wieh rong jain ia lade, ki pyndonkam da kaba ki ri ha ka Sohphyrnu.

Kaba ri laha ha ka dieng 'risim ka kham ai jing myntoi shibun ha ka liang ka jingpynmih bun. Ha ka snem 1980, ha ka shnong Umsohpieng uwei u nongrep u ri laha ha ki saw tylli ki dieng jrisim. Ha kato ka snem, u ioh haduh lai mon ka laha tang na kitei ki saw tylli ki dieng jri.

Ka jingrep laha ka long kaba ai jingmyntoi shibun eh. Ka dor laha kaba ki pyndonkam ban wieh rong jain ka shong dor mynta hapdeng Rs. 25/- bad Rs 30 shi kilo. Hynrei ia kane ka bynta bad ia ka iew ka' hat jong ka laha yn ym ia kren shibun, namar ka jingthmu ba kongsan ha kane ka lynnong ka long tang ia ka bynta kaba iadei bad ka culture.

Ka dieng jrisim, ka long kawei na ki jait dieng kiba la don bynta ha ka culture u Khasi naduh hyndai hynthai bad haduh mynta mynne ka dang iai don ka bynta ha ka culture jong ngi.

U TOH LAHA

(popilianaceae cajanus indica)

Une u dei jait dieng u barit, u jrong rynieng tang kumba hynriew haduh shiphew phut, ki sla ki syriem ia u sla jong u dai arhor. Ka snep dieng jong u ka jyrngam bha. Ia une u diengtoh lah ban lap sha ri Bhoi.

Une u jait dieng haba peit ym imat ba u long uba donkam hynrei pynban u don ka bynta kaba donkam shibun ha kaba pynsah ia ka culture jong ngi.

Ka jingri laha kumba ka long haduh mynta, ka sang ha u laiong bad lum (harvest) ha u October. Hynrei ka jingkylli kaba don ha khmat ka long, ha ka snem kaba bud, nangno pat ioh symbai laha. Hangne kein ka wan ka jingdonkam u dieng toh.

Ia ki symbai laha, ki nong rep laha kim ju leit wad na shawei pat, ki buh symbai hi la ki jong. Ia ki symbai pat ki ri ha kine ki dieng toh, ki diengtoh ki long kiba bha tam na ka bynta ban buh symbai laha, kumta kawei pa kawei ka ing lane uwei pa uwei u nongrep laha, u thung ia kine ki diengtoh laha ha kper lane ha lyngkha.

Ia kine ki symbai laha ki teh ha u diengtoh ha ki bnai tlang bad ieh hangto haduh ban da dei ka por ban leit buh (transfer) ha ka dieng Sohphyrnu lane Jrisim lane diengrai. Kumta lada ym don u diengtoh ka jingrep laha kan dkut, bad ka long kaba shitom ban ioh symbai biang. Na kane ngi lah ban ong ba u diengtoh u don ka bynta kaba donkam shibun eh ha ka culture jong ngi.

U TOHDIENG

(Popilionaceae maughania)

Une u dei uwei pat u jait diengrit (shrub) uba mih kynrei sha ri Bhoi bad sha ri war. U don wat ha ki jaka lam khriat rụh. Don kiba khot u Rymbai shrieh ia une u diengtoh. Ia u soh jong u ki shait bam kai ki khynnah. Ka rukom soh ka syriem ia u rymbai ktung.

Une u dei kynja nuit lymmuh uba ym da i myllai ei ei ruh. U long uba ym i don dor shisha. Hynrei pynban u don la ka jong ka dor kaba kiwei kim don. Ha ki shnong ba ia rep laha, haba ym don u toh laha, ki nongrep laha ki pyndonkam ia une u dieng toh ban buh ia ki symbai laha ha ki, ka rukom buh ka long kumjuh kumba leh haba buh symbai ha u Toh laha. Kumta wat la u long uba rit bad bym i larkam, pynban u don ka bynta ha kaba pynneh ia ka culture jong ngi.

U KYNPHAD DIENG

(Malvaceae Gosypium-hervasium)

U Kynphad dieng u don kylleng jong ka ri Bhoi. U dei napdeng ki jait dieng rit, haba shu shim antad u jrong rynieng 8 haduh 12 phut ei ei . La khot ia u da kane ka kyrteng, u kynphad dieng, khnang ban pyniapher na u kynphad uba ki shu rep man ka snem ha ki lyngkha. Ha ki por kham mynshwa, ka jingrep kynphad ha ki shnong kiba ia khap bad ka Assam ka jur bha. Haduh ka shnong Sohnidan kaba jngai kumta 45 km na pud Assam ruh, ki ju rep kynphad bha. Kane ka long namar ia ki jain kum ka jymphong, ka phali, ka jyrpan, ka phakshaid, ka jainit ki thain da u kynphad. Ha ki por kiba dang mynshwa, ia u ksai kynphad kim ju da thied, hynrei ki pyndonkam tang da uba ki rep hi.

Ka jingrep kynphad mynta ka la nang duna, ha ka jingshisha, ha kiba bun ki shnong ri Bhoi kiba ju rep mynshuwa, mynta kim rep shuh. Kumba ka long mynta, wat ia ki jain kumka phali, ka jymphong bad phakshaid, kiba ki dang pyndonkam haduh mynta man ka snem ha ka shad pynhiar snem, ia u ksai ban thain ia ki, ki shu thied na ki iew ki hat. Hynrei ka long kaba sngewtynnad ba ha kylleng jong ki shnong ka ri Bhoi, u kynphad dieng u dang sah snap haduh mynta mynne.

JINGDONKAM:- Ia ka jain ryndia, la thain beit tang da u ksai ryndia (Eri silk) hynrei haba kyntang (pynwai) kim ju kyntang da u ksai ryndia, hynrei ki kyntang da u ksai kynphad. Ia une u kynphad dieng, dang ha ki por mynshuwa, ki pyndonkam da une na ka bynta ban kyntang ia ka ryndia. Hynrei mynta kim da kham pyndonkam shuh. Wat la ym da ia pyndonkam paidbah ruh, hynrei ki dang pynneh pynsah ia u. Lehse ki nongthain jain ki sngew dei hi ban iai thung ia u, namar u la long uba ki pyndonkam ha ka culture pateng la pateng.

Hapdeng ki Garo, ka don ka khana pateng shaphang uwei dieng uba ki khot u "Kilbolma" kaba mut u kmie kynphad. Ki ngeit ba ka thymmei ri jong ki ka dei na Tibet, hynrei namar ba ki dei ki nongrep kynphad, ki shem ba um da iadei bha. Kumta ki wan phet noh sha ri Garo. Ha ka por ba ki wan phet, ki wan rah artad ia utei u "Kilbolma". Ka lah eh ban long ba une u dei hi u juh uba ki khot ha ri Bhoi u kynphad dieng. Hynrei ia kane ym pat nud ban ong thikna. Tang kawei kaba thikna ka long ba u kynphad dieng u la ioh ka bynta kaba donkam eh ha ka culture jong ngi u paid khasi.

KA LAKHYNRAH

(Symplocaceae Symplocus Glomerata)

Ka Lakhynrah, ka long ka dieng kaba don sha ri Bhoi. Kam dei kaba long dieng bah. Don kiba pyndonkam ia ka ban kli sla biri. Hynrei ka jingpyndonkam kaba kordor eh ka dei ha kaba shet rong ia ki ksai ryndia. Don kiba khot ia ka ka Lakynrah.

Ka Lakhynrah ka don lai jait, ka long kaba shitom ban pyniapher ia kine ki jait, lah ban tip bha tang na ka jingmad. Kawei ka jait ka dei kaba lam byrthiang haba ktha ia ka sla. Kawei pat kaba lam byrjew bad sa kawei pat kaba byrtet. Na ka bynta ban pyndonkam ha kaba shet rong ksai, kaba bha tam ka dei kaba byrthiang. Ka jait kaba byrjew, kam pyndambit rong, kaba byrtet lei lei, ka ring noh ia ka rong sha lade. Kumta haba shet rong, ki jied tang da kane kaba byrthiang.

Ka jingpyndonkam ban shet ia ka Lakhynrah haba shet rong ia ki ksai, kam dei namar ba ka don rong, lane ka pynmih ia kano kano ka rong na lade .Hynrei dei namar ba ka pyndambit bha ia ka rong. Ka rong ka neh bha ha u ksai (fast colour).

Ki jain kiba la thain wieh rong hi da ki nongthain jain na ri Bhoi ki long kiba neh rong. Haduh ban da jot ki jain ruh, ka rong kan ym khuid. Ha ka jingshisha, katba nang sait ka nang ih rong pynban. Ka Lakhynrah, kumba la pyni sha khmat, ka don ka bynta kaba donkam eh ha kaba pynneh rong ia ki jain jong ngi, kiba ngi dang niewkor haduh mynta mynne, Kumta kam long kaba bakla ban ong, ba ka Lakhynrah ka ioh ka bynta kaba donkam ha ka culture jong ngi.

KA NUB

(Entada Scandens)

Ka nub ka dei na kı jait jyrmi kiba heh radbah. Ki sla ki jyrngam itynnad bad rit. Ka jyntang nub kaba la heh pura, khamtam ha ki jaka ba sbur ka khyndew, ka heh kum ki dieng hi. Ka pur jngai da ki phew bad spah phut. Ki soh jong ka ki syriem kum u soh' mi jynriew tangba ki heh bha. Ha ka shiliang nub don ki soh hadud lai hali saw hali ei-ei

Ka nub ka ıadei bha ha ki jaka ba ba shu long pdeng ha ka lıang ka jingshit jingkhriat. Ka long kaba roi shibun eh namar na ki shyieng nub kiba hap ha khyndew, ka long symbai bad mih tynrai nangta Ha ki jaka ba mih bha ka nub, ia ki khlaw ki btap la pur lut da ka nub suda. Hynrei haba ka nub ka pur haduh katta ruh, kam don jingktah eiei ban pynsniew ia ki dieng ki siej.

Ka jingpyndom kam:- Ha ki por mynshuwa, ia ka son nub ki ju pyndonkam ban sait jain bad haba sum ba sleh. Nalor kata ki ong ba ka pynkhuid thit bha haba pynsum ia kı khunlung daka nub.Kawei pat, kito kiba rı syiar khamtam ki ba ri bun, ki ju buh lenglur ha ki thynriew da ka soh nub.

Ka nub ruh kadei ka jingbam khutia kaba bang shibun. Iaka nub lung ki kheıt haka por synrai ha ki bnai Risaw-Naiwieng. Ka rukom shet ka long syriem kumba leh ia u soh liang (tangba haba shet sohliang ym ju bit ban pynkylla dieng thyllaw. Ia ka nub ym don jingkyndiah eiei.) Haba lah siah stang bha bad hadien bala dep shet, ki thep haka ruh kaba kum ka ruh ngap, nangta ki leit buh ha wah ha ka um kaba tuid lat lat bha. Haba la buh shimiet ki ong ka la blad, ka la long ban bam.

Ka nub kumba ka long sha khmat ka long kum ka sabon. *La iathuh ba lah ban ioh ka sabon kaba bha shibun na ka nub.Uwei u nongshna sabon na thieddieng u ong ka nub ka long kaba bha eh ban shna sabon. Sa kawei shuh shuh, ka jing myntoi ka long ba u ngap u lum jingbam na ki syntiew nub.* Ka phuh syntiew ha ki bnai Jymmang bad Jylliew. Ha kine ki bnai kham duna syntiew, kumta u ngap u ioh bam.

KA DIENG JALU

(Labraceae Litseae citrala)

Ka dieng Jalu ka dei ka jait dieng kaba don kynrei hangne ha ri lum jongngi. Haba peit bniah ia ki khlaw, ki btap kiba bun na ki jait dieng kiba mih ha ri tbian kim don ha ri jrong bad kiba long ha ri jrong kim juh ha ri tbian. Hynrei ia ka dieng jalu ngi lap baka iadeibha ha ka ri thor, bad ka heh ka plung ruh ha ki kynjang lum haduh kumba 6000 phut na sla duriaw. Nalor kata bun ki jait dieng ki san kloi ha ki ri shit, hynrei kita ki juh ki dieng ki suki ban san ha ri khriat. Hynrei ka dieng jalu ka santer bha ha ri jrong ruh. Kane kaba paw haka dur ka dei kaba ha Upper Shillong kaba dang hynriew snem ka rta. Ka jrong kumba 30 phut.

Don bun ki jait dieng kiba ngi shem shitom ban pynroi ia ki. Hynrei ka dieng jalu haba ka la don ha kano kano ka jaka, ka la shu mih hi. Kawei ka long na ka jinghap symbai na kata ka dieng. Kawei pat ki sim ruh kiba bam ia ki soh jong ka, ki nang iarap pynphriang symbai shuh shuh. Ka dieng jalu kadei ka dieng kaba kordor shibun eh. Ki briew ki jer ki kyrteng ba pher ha la ki jong ki jaka. Ha ki thain Ri Bhoi (Raid Thaiang) ki khot ka dieng Nilu. Ha Nongtluh ki khot ka

diengshieng. Don ki jaka ha ki thain pnar ba ki khot ka dieng Satler. Ha thain Umsohpieng (West Khasi Hills) ki khot ka dieng Jein, ha kaba bun ki thain ri war ki jer ia ka ka dieng Sying. Ki Assamese ki khot ka Mejankari bad ha lower Assam don kiba khot ka Adakuri. Ha ka kyrteng Botany ki khot ka labraceae Litseae citrala. Haba bishar na ka liang ka jingpyndonkam ia ka ha ki rukom bapher, lah ban ong ba kane ka dieng ka long kaba kordor shibun eh. Baroh ki bynta jong ka naduh ka sla, ka snep ki phuh bad ki soh ki leit kam lut.

Ia ki sla jong kane ka dieng, don kiba pyndonkam kum ka dawai ban sop na ka bynta ka pangshit. Ha ki katto katne ki jaka ki pyndonkam da ka snep na ka bynta ka juh ka jingshitom. Ia ki sla jong ka, ki bam bha ki blang bad masi.

Haba ki ioh sla jalu, ki masi ki blang ki bam ym tang ia ki sla, hynrei wat ia ki tnat rit ruh ki bam lut khoit katba dang lah ban ktha. Kane ka pyni ba ki bang eh ia ka. Ha ka por tlang ka long ka por kaba duna phlang palat ia ki jingri. Ia ka sla jalu lah ban ioh baroh shisnem lynter. Kumta lada don bun, kan iarap shibun ha ka ba bsa ia ki jingri. Kumta ngi lah ban ong ba ka iarap ia ka kam ri jingri.

Ia ki soh jong ka don kiba pyndonkam jingshoh ha ka juh ka rukom kum u soh mrit. Hynrei ka jing pyndonkam kaba kongsan ka dei ba ki shna dawai. Iwei i riewtymmen na sanmer, Upper Shillong, i iathuh ba dang kham mynshuwa kumba 40 ne 50 snem ei ei, ki khar Bhut ki ju wan thied soh Jalu ha ka dor 20 tyngka shi ser; nalor kaba shna dawai, ki sim ruh ki bam bha ia ki soh jong ka. Kum ka jingbam ia ki

sim ka long kaba myntoi eh ia ki namar ka ih ha ki bnai synrai ka por ba duna soh dieng. Kane ka don bynta ha ka jingbsa ia jingim ha khlaw (wildlife).

Hapdeng ki Assamese ki don ka jingtip ia kane ka dieng ym tang haka jingiathuh khana, hynrei wat la ka thoh ka tar (literature) jong ki ruh. Ka Jalu ka dei ka jingbam u khniang muga. Ha ka jingshisha ka dei kaba ki shu ai bynrap (secondary food plant). Hynrei la iathuh ba mynhyndai ha ka por u syiem Ahom ia ka jain ba ioh na u khniang Muga ba bsa da ka sla Jalu ki kup tang ki syiem. Kumta kane ka dieng ka don ka bynta ha kaba pynioh ka kup ka phong ia ki bakhraw ruh naduh hyndai.

Ha ka por mynshuwa, ia ka dieng jong ka jalu kim da kham pyndonkam. Ban thang dieng iap ruh kim da myrne namar kam da rhem ding, nangta ka bthei ruh haba dang iapsaw. Hynrei mynta pat la ia pyndonkam bha ia ka ban thang dieng iap. Lada thung ban ioh thang dieng iap ruh ka long kaba myntoi namar ka dei kaba heh kloi.

Ki phuh jong kane ka dieng ki long kiba itynnad shibun eh. Haba ka phuh ruh ka da phuh bun haduh ban da khia hi jun, ka long rong byllieh byrtem (cream colour). U ngap haba u ioh phuh jalu u da kmen eh. Un iai lum syntiew naka baroh shisngi. Ha ka por phuh jong kadei ha ki bnai December-January. Ka long kaba sngewtynnad ban ong ba ka ngap kaba bha tam 'ngap synrai' ngi ioh ha kine ki bnai. Kumta lah ban ong ba kane ka dieng ka don bynta ruh ha kaba kyntiew ia ka kam ri ngap ha kine ki lum jong ngi.

KA DIENG PYRSHIT

(Eurya accuminata latifolia)

Kane ka dei kawei na ki jait dieng kaba mih kynrei hangne ha rilum jong ngi. Ka don ha ri tbian bad ha ri jrong ruh. Ha ri khriat lah ban lap haduh ki jaka kiba jrong kumba 6000 phut na sla duriaw. Ka phuh syntiew ha u bnai Risaw. Ki phuh ki lieh bad rit. U ngap u lum syntiew pahuh na ka pyrshit. Ki soh ki ih ha ki bnai pyrem (Iaiong- Jymmang). Ia ki soh bam bha ki sim ba bun jait, wat ki mrad heh kum ka dngiem ruh ka bam ia u soh pyrshit.

Dang kham mynshuwa ju pyndonkam ia ka pyrshit wat ha jingleh niam ruh. Ha ka por ba ki rah shyieng ban kynriah noh shawei, lane ban leit thep ha ka Mawbah, ha ka por ba ki leit shaw, ki ju rah ruh bad ia ka tnad pyrshit kaba don sla. Man ba dei ban ryngkang wah lada dei ka wahduid, ka wah iar lane ka wah bah, ki pun da ka sla pyrshit.

Ka dieng pyrshit ka dei kawei na ki jait dieng ba la ju pyndonkam kum u dieng patiew ha kaba thaw ing. La jied ia ka ban pynlong patiew, namar ba ka biang ha ka jing heh jingrit bad jingjrong. Nalor kata, ka long kaba da bha ban khohsnep, kumta ba ka lah ban khoh snep da kaba suk. Kitei bala kdew haneng ki long ki jingpyndonkam ba myntoi. Hynrei ha kane ka lynnong ngi la shim ban iakren dei namar ba ka don bynta ha ka culture jong ngi. Ka kup ka phong ka dei ka bynta jong ka culture jong kano kano ka jaitbynriew. Ka dieng pyrshit ka pynioh ia ka rong jain ka ba donkam bha. Na ka pyrshit ngi ioh ia ka rong stem.

Ka rong stem ka dei kawei na ki rong jain kaba ki riew tymmen ki i lub ia ka, ka tapmoh ryndia, ka jainsem bad wat ka jain spong ka rong stem ka dei kaba ki niewkor. Haduh mynta ha ki thain ri Bhoi ia ka rong stem ki kham shim tang na ka dieng rnong bad u shyrmit (shynrai). Ki nong thain jain ha Nagaland ki ju pyndonkam ia ka pyrshit ban ioh ia ka rong stem.

Ha kine ki arphew snem ba la lah, ka jingshalan snep pyrshit na ri Khasi ka long da ki hajar ton shi snem shi snem. Lada ngi don por ban leit peit ia ki khlaw ki btap, ngi iohi ia ka jingkhoh snep pyrshit ka ba jur ha kylleng. La khoh snep ia ki khnang ban shalan sha kylleng ka ri India.

Bun na ngi, ngim tip balei ka snep dieng pyrshit ka leit shalan katne katne. Lehse ngin sngew phylla ban tip ba ka jingpyndonkam ka dei ban wieh rong jain. Ka rong kaba ioh na ka snep dieng pyrshit kam dei baka stem jlah hynrei ka stem blad bad itynnad. Ka rukom ban shet rong ka long kum haba shet ia ki dieng rnong bad kiwei kiwei ki jait snep dieng. Ka rukom shet rong na ki snep dieng ka long kaba suk (simple) tang da kaba shet lang bad u ksai.

Bun na ki long kmie ki bynniaw ba ym lah shuh ban ioh ia kito ki dhara stem hyndai. Baroh ki rong kiba ngi ioh na ki snep bad sla dieng ki long kiba pyneh (fast colour). Ka snep pyrshit kadei kawei na kine ki jing shet rong (raw material). La kyrmen ba ka pyrshit kan sa pynioh biang ia kito ki rong stem ba itynnad. Ka don ka jingkyrmen ba ynda haba la nang pynjannai ia ka rukom khleh bad shet rong, ka pyrshit kan sa pynioh biang ia ka rong stem kaba ngi niewkor eh.

KA DIENG SOHTUNG

(Aralia Sp. araliaceae)

Kane ka dei ka jait dieng kaba mih tang sha ri tbian (lower altitude). Wat la kam don kynrei ruh hynrei ngi lap ia ka sha ri Bhoi. Kane ka jait dieng ka don sha ri War ruh. Ha khadar shnong don kawei ka jait dieng kaba ki khot ka diengtung, ka syriem shibun bad ka dieng sohtung. Ka long kaba sngewsammut ban pyrkhat, ba ka ktien "Tung" hi ka mut baiong. Kum ban jer hi katto katne, ngi khot iartung, wieh tung, Simtung, Diengtung, Sohtung, Tittung, Tungrymbai; etc. Kine baroh ki long ki ba iong.

Ka sla jong kane ka dieng Sohtung ka long kaba byriong. Kane ka dieng ka long kaba kordor eh. Ngin sngewthuh bha ia ka jing kordor jong ka lada ngi tip aiu ka pynioh ha ngi. Ha ka kup ka phong jongngi u paid khasi ka riong iong ka dei kaba ngi niewkor eh. Namar ba ngi niewkor eh, ia ki jain kiba ngi khein kor kum ka jingphong, ka thoh saru, ka kyrwang, ka jympien, ka jyrpan, ka soptikti etc. Ki pyndonkam da ka rong iong. Ngi la ju poi pyrkhat ne em ban kylli, naei ki longshuwa jong ngi ki ioh ka rong iong. Leit sha Ri Bhoi sha ki jaka ba ki thain ia kitei ki jait jain, kylli ha ki, naei phi ioh ia ka rong iong. Ka jubab ka long ia ki rong iong la ioh na ka sla jong ka dieng Sohtung, bad na ka eitnar (ia ka rukom shet rong ngin ia kren ha kawei pat ka lynnong).

U Rev W.M. Jenkins, ha ka kot kaba u ai kyrteng "Life and Work in Khasia" haba u batai shaphang ka rukom riam ki khasi ha ka por ba wan poi u Rev. Thomas Jones ha Sohra ha u snem 1841, u thoh kumne, "............... the men wearing simply a (fringed jacket, roughly woven of hemp, just reaching the thighs and with the arms bare....." Ha ka Khasi lah buh kumne ".....ki rangbah ki phong tang ka jymphong kaba lah thain na u kynphad bad ka jynsur haduh lbong bad

ka ba khlem kti" kane ka sopti kaba la ong haneng ka dei ka jyngphong kaba ki long shuwa ki phong man ka sngi. Wat la ym shym iathuh ia ka rong, hynrei, ka jyngphong naduh hyndai hynthai ka dei da ka rong iong. Ia kane haduh mynta mynne, ki wieh rong da ka sla jong ka dieng Sohtung bad ka Eitnar. Ka dieng Sohtung namar kata ka don ka bynta kaba donkam eh ha ka culture jong ngi.

KA LAKYNJOR

(Bignonaceae Oxyllum indica)

Kane ka dei ka dieng ba don kynrei sha ri War bad sha ri Bhoi. Ka syriem shibun bad ka dieng palam pyrthat (Bignonaceae oxyllum indicum). Ha ka rukom pyiar ki tnad, ka kham iar itynnad ka lakynjor. Nalor katta kam da jrong dieng kum ka palam pyrthat.

Ka Lakynjor ka long kawei na ki jingbam ba kongsan jong u khniang ryndia (Eri Silk Worms). Ka kam ri khniang ryndia hangne ha Meghalaya ka long kaba naduh mynhyndai hynthai Ka jingbam kaba bha tam ha ka jing shisha ka dei da u Laryndia (castor plant). Hynrei ki ba bun na ki nong ri khniang kim lah ban pyndap tang da une u sla. Kumta ka Lakynjor kaba mih kynrei ha khlaw ka dei kawei na ki jait dieng kiba pyndap sla ia ki khniang rusom ryndia. Nalor kata, ka sla ryndia ka long kaba rit dieng katba ka langkynjor ka long kaba heh dieng. Kumta ka kham lah ban pynbiang jingbam ia u khniang ryndia. Ha ki nongkyndong ia ka lakynjor kim ju da thung, hynrei ha ki Farm ri khniang jong ka sorkar ki da thung bad sumar bha ia ka, ki khot ia ka ka Keseru.

Ka lakynjor ka don ka bynta kaba donkam eh ha kaba pynneh pynsah ia kane ka culture. Dei ka jingdon jong kine ki jait dieng ba kane ka jingtrei ka nangroi. Mynta ki briew ki la nang kham niewkor shuh shuh ia kane ka dieng.

KA LAPHING

(Verbenaceae gmelina orbeceae)

Kane ka dei kawei pat ka jait dieng kaba long diengbah ka don kynrei sha ri Bhoi bad sha ri War. Ka laphing sha ri bhoi ka don arjait, kawei ka kham rit sla bad kawei pat kaba kham heh sla. Kaba rit sla ka kham eh dieng bad kaba heh sla pat ka kham jem dieng. Ha khadar shnong don kiba khot ia ka Lakhar Sawmat. Ka syriem shibun eh ia ka dieng Khatrong.

Ka laphing ka long kaba bha shibun eh ban pynlong lyntang, diengıng etc. Kumta kı pyndonkam mynta ha ki karkhana shna jing buh jingsat (furniture). Ha ka lıang ka jingbha ka laphing ka ıajan bad u dieng raı. Kumta ha ki thain ri Bhoi, la don ka jıng khet bad pom kulmar ıa kane ka dieng khnang ban dıe sha ki kharkhana dıeng ha ka dor kaba rem

Kane ka jaıt dıeng kalong kawei na kıba pynıoh jıngbam ia u khniang ryndıa Ka jait kaba pyndonkam ban bsa ia u khniang dei na ka heh sla. Kane ka sla laphıng, kam deı kıba ai tista ban bsa ıa u khnıang, hynreı haba duna sla ryndia lane lakynjor, ka sla laphıng ka long kaba la shu pynap lypa ban pyndap lada duna jıngbam. Kane ka dıeng namar kata, ka long kaba ıa don bynta ha kane ka culture ba kordor haduh mynta mynne.

KA LATANGRI

Une u dei u syntıew uba jrong jyntang. U dei u jait tiew dieng uba don sha ri Bhoi. Haba khoh snep, ka snep ka long jyrngam, hynrei ynda haba la thad, u kylla stem. Ia une ki pyndonkam ha kaba thain ki tiar kiba itynnat. Ym da donkam ban wieh rong. Ka rong jong u ruh ka long kaba neh (fast colour).

KA PANTARO

(Strobilanthes (Sp)

Kane ka dei ka jait nuit kaba rit. Ka dei kawei na ki jait nuit kaba kordor eh namar ka pynioh ia ka rong saw. Kane ka pantaro ka don ar jait. Ha Korhadem, ia ka jait kaba kham heh ki khot ka Pantaro khlaw bad ia ka jait kiba kham rit ki khot ka Pantaro ing. Na ka bynta ban wieh rong, ki pyndonkam da ka Pantaro ing namar ka kham bha ban wieh rong. Ia kane ki pyndonkam na ka bynta ban wieh rong saw.

Ia ka Pantaro, ki pyndonkam lang haba shet rong da ka laha bad ka Lakhynrah. Kane ka Pantaro ka iadei eh ban wieh rong ia u saikynphad, kam da iadei ia u sai ryndia.

Kawei kaba sngew tynnat ban tip ka long ba dei tang ka Pantaro kaba iadei ban wieh rong ia ki tiar siej. Ka iadei bha ban airong ia ki snad, kı kriah ki shang. Nalor ba ka iadei ban airong ia ki, ka rong jong ka Pantaro ka neh slem slem na kine ki tiar siej. Ka long kaba sngewtynnat ba ngi don hangne ha ri lum jong ngi ki rong na ki khlaw ki btap da kiba ngi lah ban ai rong wat ia ki kriah ki shang ruh.

KA DIENG MILANG

Kane ka dei ka jait dieng kaba don sha ri Bhoi. Kane ka long kawei pat ka dieng kaba kordor shibun eh. Na ka sla jong kane ka dieng ki ioh ia ka rong saw. Na ka bynta ban ioh ia ka rong saw, ki shet lang ia ka sla jong ka dieng milang bad ka laha. Ka rong jain kaba ioh da kaba shet lang ia ki ka long kaba saw jngum. Kane ka dei kaba long diengbah, ka don sha Umlaper kaba ha ri Bhoi.

KA BSIANG

Ka bsiang ka dei ka dieng kaba mih ha ri war. Kane ka dieng ka long kaba kordor shibun eh. Ki jingmyntoi kiba ioh na kane ka dieng ka long kaba bun syrtap. Ka bsiang ka long kawei na ki jait dieng kiba jrong tam hangne ha Ri Khasi. Ka jrong haduh 100 ne haduh150 phut. Ia ki soh jong ka ka bam bha ka Sohlyngngem. Ka thit jong ka ka long ka dawai mynsaw kaba bha shibun eh. Hynrei ha kane ka lynnong ngin kham ia peit kham bniah ia ka bynta kaba kane ka dieng ka ioh ha ka culture jong ngi.

Ka bsiang ka long lehse kawei na ki jait dieng kiba la paw ha ki jingthoh da ki hajar snem mynshuwa. Ha ka Bible la iathuh ba ka Jekhoben ka kmie jong u Moses, ka la leit buh ia u khyllung Moses ha ka shang kaba la lape da ka bsiang. (Exo 2:3)

Hangne ha ri lum jong ngi, ia ka bsiang ki pyndonkam ia ka ha ka thaw ka wet. Ka snad ka dei kawei na ki tiar trei kti kiba naduh hyndai hynthai. Ka long ruh ka jingtrei kaba dang neh bad ai kam ia ki briew haduh mynta mynne. Ia ki dieng snad ki thep iwei hadien iwei ryngkat kaba pynpur ksai. Hynrei la pynskhem ia ki da ka thit sohphan bad ka thit bsiang. Kaba pynskhem eh ia kine ki dieng snad dei ka bsiang. Kine ki snad Khasi ia kiba la pynskhem bha da ka bsiang kim ju sloit wat haduh ba kin da jot.

Kine ki jingtrei kti ki long ka bynta jong ka culture jong ngi kiba u barim u la buh bad ki dang neh haduh mynta. Ka bsiang ka ioh ka bynta kaba donkam ha kane ka jingtrei kaba kaba long ka culture jong ngi.

U TULA

(Anaphalis griffithii)

U Tula u dei u jait syntiew dieng rit uba phuh ha ka juh ka por bad u tiewrieng. U phuh ha ki bnai August – September bad u phuh jong u u sah haduh kumba 7 ne 8 bnai. U phuh jong u u lieh phom phom syriem ia u tiewrieng. Ki sla pat ki jrong lyshir lyshir. U don ruh ki snur lai ne saw syriem ia ki sla jong u lakud. Une u tula u don kynrei ha ki khlaw sorkar ha Upper Shillong.

U Tula haba peit ym i myllai ei ei. Ym lah ban pyrkhat ba u long uba lah ban pyndonkam eiei. Hynrei u long pynban uba la ai ka jingmyntoi kaba ym lah khein dor shuh ia ki longshuwa jong ngi.

Mynhyndai ha ka juk kaba ki kpa tymmen jong ngi kim pat don jingpruid ding, ki pyndonkam ia u tula na ka bynta ban pruid ding. Ia u phuh tula ki lum ha ki bnai tlang bad thad pynrkhiang bha. Haba u la rkhiang, ki thep ha ki tyndong ha la set pynskhem bha.

Ia u mawshamok la shna na u mawlein uba eh ha uba ki shamok da u uwei pat u kynja mawpang. Kham hadien pat, haba la ioh ia ka nar, ki shna da ka kynja nar lyngkhot. Da kane ka nar ki shamok ha u maw uba ki la pynkhreh lypa. Ha syndah jong u maw shamok, ki pynap ia ka tula da kaba shu bat lang ia ka bad u maw. Tang shu shamok, ka pashait shar ka ding bad leit sied ha u tula. Tang shu sied ding, ha u tula, ka la kem ding bad rhem hui. Na ka ding kaba la rhem ha u tula ki sa ioh ding ban sliew ha dpei ne ban dih duma etc. katba donkam.Ha Khadar Shnong, kaba hapoh ka hima Sohra, naduh ki snem 1945 dang don uwei u rangbah uba ym ju thied jingpruid, hynrei u pyndonkam beit tang da u mawshamok bad ka tula la ka long ban sliew dieng ha ing ne sha lum.U tula wat la u long u jait nuit uba ym da i myntoi pynban u don ka bynta kaba khraw ha ka culture jong ngi.

KA SOHMA

(Theaceae)

Ka Sohma ka dei ka jait dieng ka bym da long dieng bah. Kiba bun ki sohma ki jrong tang kumba khadar haduh khadsan phut.

Ka long ka jait dieng kaba don ha ri tbain bad ha ri jrong. Lah ban lap ia ka ha u Lum Shillong ha ka jingjrong haduh kumba 6000 feet na sla duriaw.

Kane ka dieng ka phuh syntiew ha u August-September. Haba la phuh ka sohma, ka la biang bha ka por ban thung phan tlang. Kumta haba thung phan tlang peit beit na ka por phuh jong ka Sohma

Ka Sohma ka dei ruh ka dieng kaba bha ban thung sping wait Kumta ka long kawei na ki dieng kiba ju pyndonkam kum ka 'pingwait.

Ka soh jong ka sohma ka long ka dawai suhkpoh kaba bha shibun eh. Ka sohma, tang kumba shibnai hadien ba ka phuh syntiew ka ber mluh, ka mluh jong ka la long kaba lieh thup thup Haba ka la ber mluh, ka la long ban pyndonkam Kumta tang ha u October bad November la ioh Sohma.

Ka Sohma ruh ka don ka bynta ha kaba pynmih bor ding Ka rukom ban ioh ding na ka Sohma ka long da kaba kyrshut ia u Sylli ha ka dieng Sohma. Ia u Sylli ki kyrshut na ka liang jong u khyrmet uba khain kher kher.

Ia u sylli ki shim da uba la kham iaw. Ki dain lyngkot tang kumba lai pruh, ki thlieh sawliang ia u, nangta ki lor ha ka rukom lorstar. Ia ka sohma ki khrud noh ia ka snep ha ka jaka ban ia kyrshut bad u sylli. Nangta ki kyrshut da kaba tan ka diang ka mon, da ka bor bah bor san, ki da pynap da ka tula.

Hynrei kane ka rukom ka long kaba shitom ban ioh ding namar dei tang ki riew khlain kiba lah ban leh kumta. I parad Pyrbad jait Diengdoh (ba la khlad) iba la long khynnah samla ha ka por u Jumai bah 1897 i iathuh ba i la pyndonkam ia ka sohma bad u sylli ban ioh ding.

Ka sohma, wat la ym pyndonkam mynta ban ioh bor ding, hynrei lehse ka long kaba dei ban kynthup ia ka kum kawei na kiba ia don bynta ha ka culture jong ngi.

KA KAIN

(Rhus succedanea)

Kane ka dieng ka syriem shibun bad ka sohma (theaceae). Ka mih kynrei ha ri-tbian bad ka kham juh ha ki jaka maw bad kyndon riat. Ka dei ka jait kaba hap sla ha ka por tlang. Ia ki soh jong ka, ki bam bha ki sim. Ki soh jong ka ki syriem ia ki soh jong ka sohma. Ka don sa kawei ka kain kaba rit sla kaba mih tang ha ki ri khriat ia kane ki khot ha ka kyrteng science Anacardiaceae succeebena. Kane ka long diengbah bad ki soh ki heh kat ki soh jalu. Ki sim ki bam bha ia ka.

Ka jait kain kaba ioh ka bynta ha ka culture u Khasi ka dei katei kaba don ha ri-tbian. Wat la ki briew ki tieng ia ka namar ba ka siat, ne pynprum, pynban ka long kaba bha eh, ha kaba shna ia ka Duitara. Ka Duitara kaba bha eh, kaba sting bad kaba sawa myllung eh ka dei kaba shna da ki dieng kain. Don ki nangthaw duitara, kiba haba ki pam ia ka kain ki shah siat kain (prum) ia lade, hynrei kim tieng namar ba ki donkam Duitara.

Khnang ban kham lait na ka shah sait kain, ia ka kain kaba ki mut ban thaw Duitara, ki khet na tynrai bad ieh hangta katto katne taiew.Haba ka la iap ki sa leit dain lyngkhot bad kit sha ing.(haba ka la iap kam lei lei shuh)

Don pat kiba nang ban da kren ia ka ha shwa ban khet pynkyllon. Ki shu ong "Hei nga ibha ia pha" ki sa pom bad shtah katba mon, kam ju siat ia ki.

Ka kain, ka dei ka jait dieng kaba kiba bun ki tieng namar ba ka siat, pynban ka dei pat kawei na ki jait dieng kaba don ka bynta kaba donkam eh ha kaba pynneh pynsah ia ka culture jong ngi ha kaba shna Duitara. Ki don kiwei kiwei ki jait dieng kiba long ban thaw Duitara, hynrei kiba bun ki nongthaw Duitara ki niew haduh mynta mynne ba ka kain ka long kaba bha tam na ka bynta ban thaw Duitara.

KA NULI

(Strobilanthes secundus accanthaceae)

Ka Nuli ka long ka jait niut kaba rit. Ka don ka jingiasyriem katto katne bad ka jakhi lum tangba ki sla jong ka ki kham rit. Ka long ka jait nuit kaba kordor shibun eh. Ia ka Nuli ki pyndonkam na ka bynta wieh rong ban ioh ia ka rong iong. Ia ka sla Nuli ki shet lang bad ka eitnar, ka sla sohtung ryngkat bad u ksai uba ki mut ban thain jain iong. Ia ka jymphong ruh ki wieh rong da kitei kiba la ong haneng. Ka rong kaba mih na kine ka long kaba neh (fast colour). Kumta ngi iohi ba kane ka sla ka long kaba rit, pynban ka long kaba kordor eh. Ka long ka spah mar khlaw kaba ngi dei ban sumar bad ri tyngkai ia ka.

KA LATAR

(Verbanaceae rubella callicarpaum)

Kane ka dieng ka long kaba mih kynrei ha ri Bhoi bad sha ri war. Ka long ka jait dieng kaba heh kloi bad kaba beit dieng bha. Kam da kham don tnad heh ha shiteng hynrei ka sum beit sak. Ka long ruh kaba jrong dieng. Ka jrong haduh 70 ne 80 phut. Sha Khadar Shnong ki khot ka Lyngkta. Ka snep ka long kaba jwat bad lah ban khoh tylli baroh kawei ka dieng syriem kumba khoh ia ka kob kait.

Ia ka snep jong ka ju pyndonkam ban pun um ha kaba set wah bad pun um ha ki bri tympew etc. Hynrei kaba la idei ban kynthup hangne kum kawei na ki jait dieng kiba don bynta ha ka culture ka dei namar la ju pyndonkam ia ka snep kum u jingteh ha kaba thaw ing. Ka long ka jingshisha ba la ju teh da ki war jrong wartap etc. Hynrei ki don ki jaka kiba la ju pyndonkam beit tang da ka snep latar ban teh ing. Ju pyndonkam ban teh ia u khnong, u lphur, u shabah, u patıew, etc. Ha ka jingshisha, kim shym pynsap jingteh ei ei shuh lait na ka snep latar ba la tir ban biang ban teh.

Ha ka snem 1981, nga la leit poi ha kawei ka nongrit ha lamkhon. U sordar jong ka shnong u la pynbeit ia ka jingialang ha kawei ka ing kaba don halor lum. Kane ka ing ka long kaba itynnad, ka baheh, ka don bun ki kamra, naduh ki kamra pdeng, kamra thiah, kamra bam etc. Ka don ruh ka baranda kaba kylluid, kaba la pynpyrkhat shibun katba nga peit, ka long ba kat kata ka ing. Ym shym sah prek wat tang uwei ruh, ym don jingteh jyrmie ne lwar. Baroh kawei ka ing ia kiba dei ban teh, la teh tang da ka snep latar, lait tang kaba teh ia ka jingsop kaba da u traw, la teh da u lwar.

Balei ym shym sah prek ia ki dieng ing ha kata ka ing, haba ka long kaba heh kat kata. Ka daw ka long namar ia ka latar la ju pyndonkam naduh hyndai hynthai. Ka dei ka bynta jong ka culture. Hooid ka ju don ka rukom pyrkhat ki riewtymmen ba ia ka ing shong ym dei ban sah prek namar ba u prek u don maknet bad lah ban don jingma na u pyrthat. Hynrei ka snep latar kam don jingiasoh bad kata.

Haba teh da ka snep latar, ka skhem bha, ka ing ka don la ka jingitynnad, hynrei ka dawa ia ki kti ba tbit ban leh ia kata. Kito ki briew ki la lah ban pyndonkam kumta namar ka la long ka rukom trei jong ki. Kata ia kaba la long ka rukom im, ka la long hi ka culture. Kumta. kam long kaba bakla ban ong ba ka latar ka don bynta ha ka culture jong ngi.

U SOHLI-IA
(Myrica indica)

U dieng sohli-ia u dei na ki jait dieng kiba mih kynrei hangne ha ri lum jong ngi. U juh ha ki jaka kiba kham khriat, lah ban lap ia u ha ki jaka kiba jrong haduh kumba 6000 ft. na sla duriaw. Ym da kham lap ia u ha ki ri war ba la shit bha. La kumta ruh u don hi ha ki jaka pynnoh ri war.

U Sohli-ia u long u dieng uba rben snep shibun. Haba u la iaw dieng ka snep ka long byrsaw. U long uba khah tnad bad khah sla shibun eh. Ki sla ki kham rit bad kham iong ban ia u sla sohphie (Myrica). Ki soh jong u Sohli-ia ki kham rit ban ia ki soh jong u sohphinam, haba u la ih pura, ki soh ki byriong. U Sohli-ia u long uba lah ban neh slem ha u dieng. U ih naduh u laiong hynrei u lah ban neh haduh u Jylliew

ruh. Kumta namar ba ki sim, ki mrad kaba rit bad ba heh ki bam, u long u dieng uba don bynta ha kaba bsa ia ki kynja ba im ha khlaw (wild life).

Ka snep jong u Sohli-ia ka long kaba phylla shibun, ka long bih ia ki dohkha, ka long pat kaba lah ban pynjem ia ka wait kaba eh than. Ia kane ki ju leh da kaba shu pam ia kata ka wait ha u dieng sohli-ia bad ieh kan sah ha u snep baroh shimiet. Haba la leit shim ha ka sngi kaba bud ka wait ka la biang bha ha ka jingeh jingjem.

Hynrei, kaba kongsan eh ha ka jingiakren mynta ka long, namar u sohli-ia u don ka bynta kaba donkam shibun eh ha ka culture jong ngi.

Hangne ha ri Khasi Jaintia, ngi don ka jaka thaw khiew tang ha Larnai bad Tyrshang (Jaintia Hills). Une u khiew uba pynmih na kitei ki shnong u long uba iongumreit. Lada phin kynmaw ban peit, naduh u khiew shet kiad, khiew shet putharo, khiew shet ja, etc, baroh ki long kiba iong. Ka daw jong kane ka dei, namar ba la ai rong ia ki da kaba shu synreit da ka um jong u sohli-ia. Kaba ju leh ka long ba ha ka por ba phrang ia u khiew ki shim sa ka um sohli-ia ba la pynkhreh lypa, ki synreit haduh ba un da iong. Ka um sohli-ia ym tang ba ka pynitynnad hynrei ha kajuh ka por, ka kham pynjwat bad pynskhem ia ki khiew etc bad kumta kim pait kum ki khiewsaw etc.

KA DIENGJRI

(Urticaceae ficus hispida)

Ka dieng jri ka long kawei na ki jait dieng kiba don kynrei ha ki ri shit jong ka ri War bad ri Bhoi. Ki dieng jri ki don katto katne jait, kum ka jri sim (urticaceae ficus mumphai) bad kawei pat ka jri rit sla. Kawei pat ka jri heh sla, ka sla ka lam shniuh, u soh u heh kat u kwai bad bang ban bam kai.

Kaba ngin ia kren hangne ka dei ia ka jri oh. Kane ka kham bun sha ri Bhoi. Hynrei ia kane ka jri ki niewkor haduh katta katta. I parad Kynji Shadap (bala khlad), i iathuh ba dang ha ki por mynshwa, lada pom ia kane ka jri, ki shain kuna, ka hukum ia kane ka dei na ki bor Syiem bad bor Sorkar. Ha kata ka por, kiba paw nam eh ki nong ohjri ki dei na Nongjngi. Ia ka Pnur jri la khalan shabar bad pyndonkam ha kaba shna shaka kali Ka dor ha kata ka por (haba ka dor bylla ka long shisuka shisngi) ka long san tyngka shiser. Kane ka jri oh ka mih pnur bun eh na u thied uba leit suh sha ki krem ki kroh bad uba at kum u lum. La iathuh ba ki Nongjngi kiba long ki nong oh jri ba pawnam, ki ju rung ia ki krem ki kroh ban lap kum ia uta u thied, namar ka pnur ka mih bun bha.

Ha Khadar Shnong, kaba ha ka Hima Sohra ia ka jri ki thung harud ki wah. Da ki thied jong ki, ki tan na shilliang sha shilliang wah, bad kine ki thied jri ki long ka jingkieng halor ki wah bah bad ki wah rit.

Hynrei kaba phylla eh ka dei ka jingshna tiar ki Khadar Shnong ia ka wahdiang, ka ruh supa bad u kum. Ia kine, ki pyndiat sbak da ka pling jri (pnur) ia baroh kawei bad napoh bad nalor, (tang ia ka ruh supa kim kyllan jri na trai). Ia ka wahdiang bad ia u kum uba ki la shna na u siej bad kyllan da ka pliang jri, lah ban buh um. Ka um ruh kam jaw. Dang don

haduh mynta, kawei ka wahdieng ia kaba la shna la kumba 150 snem mynshwa haduh mynta ka dang long ban buh um.

Ka rukom shna:- Haba lah dep shna ia ka wahdiang lane ia u kum, ki rah ia ki halor ka diengjri. Ki oh (pom) shiwait ia *ka dieng jri, ka mih ka thit jri kaba lieh kum ka dud, ia kane ki khot ka pling jri, lane ka pnur. Ha shwa ban oh ia ka jri, ki bam kwai. Tang mar shu oh ia ka jri, ka mih shaid ka pling jri, mar kumta hi ki kjup da ka shyntur. Ka um shrah kwai kaba ki* kbum ha shyntur ka iakhleh lang bad ka pling. Ki pyrsad kynshait na ka shyntur ha ka wahdiang. Kane ka thit jri (pling) ka neh ha ka wahdiang. Haba la duna ka um kwai, ki bam sa bam kwai bad iai leh kumne. Na ka bynta kawei ka wahdiang, donkam u kwai shibun bha. Kane ka jingtrei ka shim por slem namar ki leh haduh ban da set lut ia ki jingthain baroh kawei ka kriah. Ynda la dep, ba la sop lut baroh kawei bad ka la biang ban pyndonkam.

Kim ju tabain ia ka wahdiang da ka jri kaba shu pynum ha ka ding. Lada leh da ka jri sain, tang dei um khluit, lane buh hajan ding, ka um noh. Hynrei kaba la shu leh beit da ka pling ba la shu shim beit na ka jri ha ka kriah kam ju um. Kumta kane ka jingtrei ka long kaba slem ban donkam ka jingiaishah.

Ia ka wahdiang, ki pyndonkam ha kaba thep ia ka um ngap haba leit die sha iew. Ka jingshna ia kane ka long namar ha ki spah snem ba la lah, dang shitom ban ioh khiew ioh pliang kumba ngi ioh mynta. Mynta ym don ba shna shuh kum ia kine ki thar, pynban namar ba dang lah ban ioh ia ki, ki pynphalang pynban ia ka arts bad ka culture kaba la ju don ha ka juk ki longshuwa jong ngi.

Ka dieng jri namar kata ka long kaba da ioh ka bynta kaba donkam ha ka culture jong ngi.

KA SOHKHAIN
(Articaceae ficus sp)

Kane ka dieng ka long kaba phylla shibun eh. Ka sla jong ka ka ia syriem ia ka sla jong ka thylliang kynthei (curticaceae ficus sp). Ka dieng pat ka ia syriem ia ka sohtynjob (urticaceae ficus pomitera). Kane ka jait kam don kynrei. Ka kham don sha ri war.

Ka sla jong kane ka dieng ka long kaba khain haduh katta ba lada kyrshut ha ka kti ne kjat, tang shisien kyrshut, kan phot haduh ban da phlei snam. Ka jingkhain jong ka, ka syriem ia ka siris.

Ia ka sla sohkhain, la ju pyndonkam naduh mynwei myndai ha kaba pynjlih ia ki jingtrei dieng lane ki jingshna ia ka jingtem kum ka duitara, ka sarong, ka pingwait, etc. haba la dep shtah bad khrud pynjlih ia ki jingtrei dieng bani, lehse ka la jan ia ryngkat kat ka siris hi. Ia ka sla jong kane ka dieng, dang bun kiba dang pyndonkam wat haduh mynta ha kaba pynjlih ia ki jingtrei bani.

KA SANGNIAH
(Euphorbiaceae bridalia)

Kane ka dei ka jait dieng kaba don tang sha ri war. Don kiba khot ia ka ka palam thaw siang. Kane ka dieng ka long kaba iphylla shibun eh. Ka phuh syntiew ha ki bnai August-September. U phuh jong ka u long uba jrong kumba 8 ne 10 inshi, uba tylli mlun bad syriem ia u phuh jong ka Lapamtiah (Araceae Eureaceae raphidaphere) ka rong ka long byrthup bad itynnad shibun eh.

Kane ka dieng ka long kaba kordor shisha. Ha ki por mynshwa, ia ki tiar ha ing kum ka siang khatja, siang lhon, ki pliang ba bun jait la ju shna da ki dieng kiba la da jied kynsai. Ka sangniah ka long lehse na ki jait dieng kiba bha tam ha kaba shna ia kitei ki tiar. Ka bha eh ban pyndonkam ha kaba shna tiar dei namar ba kam ju pdang. La ka long ka tiar kaba rit ne kaba heh, kaba donkam eh ka long ba kin ym pdang.

Nalor kata, ka sangniah ka long kaba ni ksai shibun eh. Haba la niad ne khrud pynjlih, katno ka itynnad. Sa kawei shuh shuh, kane ka dieng ka don ka rong kaba itynnad. Haba la sad bha, ka i kumba la lah ai rong lypa.

Ha kane ka juk jong ngi, ia ki pliang dieng ki siang dieng, *ngim kham pyndonkam shuh, ngi la sngew suk bad ibiang ruh da ki tiar ba la shna ha ki karkhana. Kumta ngi lah ban ong ba ngim donkam shuh ia ka sangniah.*

Hynrei haduh mynta mynne, ia ka sangniah, la iai pyndonkam ha kaba thaw snad. Ia ka snad Khasi kaba la shna na Khrang, ki pyndonkam beit tang da ka dieng sangniah ha kaba shna dieng snad. Ka jingmih snad na Khrang ka long kumba 400 haduh 600 tylli shitaiew. Na kane ngi lah ban khein haduh katno ka jingpyndonkam ia kane ka dieng ka long kaba bun.

Kine ki jingtrei ba la kdew ki long shibynta na ka culture jong ngi. Kumta ngi sngewthuh haduh katno kane ka jait dieng ka long kaba don ka bynta kaba donkam ha ka culture jong ngi.

KA DIENG RNONG
(Rubiaceae morinda sp.)

Ka dieng rnong ka dei ka jait dieng rit kaba don sha ri Bhoi bad sha ri War. Ka jrong tang kumba shi rynieng briew. Ka sla jong ka ka long kaba jyrngam jlah ka heh syriem ia ka sla jong ka dieng jabuit (Acanthaceae phlogocanthus camflei). Hynrei ka jabuit kam hap sla lut, katba ka dieng rnong ka hap sla ha ka por tlang.

Ka dieng rnong ka long ka dieng rit pynban u tyllong thied u long uba heh syriem kum u dohmet (tuber). Une u tyllong thied u long uba stem. Ia une u thied ki pyndonkam ha kaba wieh rong jain ia ki ksai ryndia. Na ka bynta ban thain ia ka tapmoh ryndia thohsaw thoh stem, ki wieh rong da ka dieng rnong da kaba khleh lang bad kiwei ki tiar shet rong. Sha Kongthong ia kane ka dieng ki khot ka dieng niangmat namar ki pyndonkam ia ka ban biah dawai niangmat.

Kane ka dieng rnong kam don pahuh shun sha ri Bhoi kumba ka don ha ki por mynshwa. Ka daw jong kane ka long namar ba ka long kaba suk ban rat dyngkhong ia ka. Kam don thied rit shibun kiba bat pynskhem ha ka khyndew. Ha ka rukom rep shyrtie khlaw sha ri Bhoi hadien ba la thang ding bad shwa ban bet kba, ki ju puh ia ka khyndew bad rat lut ia ki dieng kiba rit ba ria bad thang ia ki jaka-jaka. Kane ka dieng rnong ruh ka shah rat lang ha kane ka por, kumta ka la nang pynduna ia ka. Khang ban iada ba kan ym duh jait kan bha shibun lada thung kyrpang ia ka, lane thung ha ki Reserved Forest jong ka Sorkar, lane ha ki law adong, ki khlaw shnong lane ha ki kshap.

Sha ki thain ri war ka jingpynduh ia ka ka kham duna namar haba ki mait ia ki bri bad ia ki bsah, ki shu mait tang na shiteng, kim da rat dyngkhong ia ki. La kumta ruh da kaba leh kumne, ka duna ka jingpynphriang symbai jong ka, namar ba la mait noh ia u phuh lane u soh uba dei ban bet symbai.

Kane ka dieng rnong ka long ka jait dieng kaba rit, pynban ka long kaba kordor eh, namar haduh mynta mynne ruh, ngi dang iai pyndonkam ia ka ha ka culture jong ngi, ka wieh rong jain.

U SOHTYRNGEI

Une u dieng u don sha ri Bhoi. Ha ki por mynshuwa, une u dieng u long uba ki pyndonkam ha ki bun ki jingpyndonkam. U sad jong une u dieng u long uba saw hain-hain. U long uba eh dieng haduh katta katta.

Ia ka sla jong u sohtyrngei, ki pyndonkam ha kaba wieh rong jain ia ka rong iong. Haba shet rong iong, ki shet lang ia u ksai ba la khleh ka eitnar, ka sla sohtung bad ka sla sohtyrngei. Mynta ki nong shet rong ksai ki pyndonkam sa tang ia ka eitnar bad ka sla Sohtung. Imat kim da pyndonkam shuh ia ka sla jong une u dieng. Ka daw ka long namar la kham shitom ban ioh ia u. Hynrei wat la ym pyndonkam shuh, pynban u la ioh bynta ha kane ka culture.

Sa kawei pat ka jingpyndonkam ka long ha ka ba shna synrei dung kba bad dieng tylliat kynphad. Ia u dieng tylliat kynphad la shna beit tang da u sad jong u sohtyrngei.

Kum ka jingpynkynmaw, ha ki por mynshwa ka jingrep kynphad ha ki thain ri Bhoi ka long kaba bun. Ia u kynphad ki pyndonkam ha kaba thain jain spur, jainit, jingki (jymphong), phalli bad ha kaba kyntang ryndia. Na ka bynta ban kyntang ia ka jain ryndia, kim ju pyndonkam da u sai ryndia, hynrei tang da u sai kynphad.

Kat kum ka jingiathuh I parad Kynji Shadap (ba la khlad), ha ki por kham mynshwa, ki ju iapein bad ki dkhar ha iew Sunapur ia ki mar rep kum u kynphad, u sying, ka laha, bad ka phyrnab, ki dkhar pat ki ai ka mluh, ka khapiah, ki kha tyrkhong etc.

Nalor katei kaba ki leit iapein sha iew, ia u kynphad ki pyndonkam paidbah ha ri Bhoi. Ia u kynphad ki rep ha ki lyngkha rep shyrtie khlaw, ki bet ia u symbai ha ki bnai Jylliew-Naitung bad kheit ha u Nohprah. Ia u symbai ki buh hi la u jong. Ia ka rukom pynkhuid ia u kynphad ruh ki nang bha, u lieh bha kshoid-kshoid. Kumba la ong sha khmat, u dieng tylliat kynphad dei da u dieng sohtyrngei. Kumta ngi pynkutnia, ba une u jait dieng u la don ka bynta kaba donkam eh ha ka culture jong ki longshwa jong ngi. Mano ba lah ban tip ba lehse katei ka jingtrei kan sa khie im pat bad ngin ia donkam pat ia u dieng sohtyrngei.

KA DIENG MUGA
(Saulu)

Ka dieng Muga ka dei ka jait dieng kaba don kynrei ha ri Bhoi, ha ri War bad ha ri Lum. Kat sha ba poi kat sha ba leit, lah ban lap ia kane, ka jait dieng. Na ka kur dieng muga, ki scientist ki ong ba ki don haduh arphew jait. Dei ha kane ka jait dieng ba ki nong ri khniang muga ha Meghalaya ki ri ia ki khniang rusom, kiba pynioh ha ngi ia ka jain muga, kaba long shibynta na ka culture jong ngi.

Ki don lai jait ki dieng muga kiba ki nong ri khniang rusom ki kham ia pyndonkam. Ia kine ki lai jait nga la ioh ban peit bniah bad lum na ka shnong Nongmawjiej kaba ha ka hima nongstoin bad kita ki long kumne

1. Ka dieng muga niar sla.
2. Ka dieng muga rit sla.
3. Ka dieng muga khah sla.

Ia kitei baroh lai jait ha ka kyrteng Science ki ai kajuh ka kyrteng kaba ki khot Lauraceae litceae solicifolia. Katba ki nongri khniang ki lap pat kitei ki jait dieng ki iapher ym tang ha ka jinglong ki dieng, hynrei wat ka jingbha u khniang rusom ruh. Katkum ka jinglap ki nongri khniang, kaba bha tam kadei ka dieng muga khah sla. Kane ka jait dieng kumba la ong ka don ha kylleng ka ri Khasi –Jaintia. Lah ban lap ia ka wat ha ranab u Lum Shillong.

Ka ri Assam ka long kaba pawnam haka jingpynmih ksai muga (jain muga). Hynrei ka long kaba sngew phuhmat ban tip ba u sop khniang muga (muga cocoons) na ri khasi u kham bha ban ia u ba pynmih na sha ri thor. Ha ka snem 1980, ki mahajon ki ba thied ia u sop khniang muga, ki kham thied rem ia uba na Meghalaya, ha kato ka snem, ki thied ia u ba na Assam ha ki bnai Sept-Oct tang Rs.50/- na ka bynta 1000 tylli ki sop khniang. Hynrei ia u ba na Mawkumkha, Nongmawlein, Nongmyndo etc, ki thied haduh Rs.65 bad Rs.70 na ka bynta 1000 tylli. Kane ka jingthied tamdor ym dei tang ha katei ka snem, hynrei man ka snem.Ka jing thied rem kumne namar ba ki shem ba u kham bha (superior) ban ia uba pynmih na ri thor.

Kane ka jing ri khniang muga, ka long kaba la ju don naduh hyndai kulong, ym lah ban lap dien naduh mynno la sdang nyngkong ia kane ka kam ha ri lum jong ngi. Dei na kine ki dieng ba ngi ioh ia ka riam nylla hapdeng paid Khasi. Ha ka riam Shala ngi don ka kyrwang, ka jainpein, bad ka jainit, ka jainit ka dei ka muga. Nangta ka jain spong muga jong ki rangbah ka long kaba la niewkor eh. Ka jainsem muga

ka ioh ia ka bynta ba kongsan ha ka riam ka beit ba i shongkun jong ki kynthei Khasi-Pnar naduh ki samla bad tymmen ruh kumjuh. Ka kup ka phong ka dei ka bynta jong ka culture jong ngi. Ia ka jain rusom muga, ngin ym lah ban ioh lada ym don kine ki dieng muga. Kumta, ki dieng muga ki don ka bynta kaba khraw ha ka culture jong ngi.

KA DIENG JAKRAI

Ka dieng jakrai ka dei kaba mih kynrei ha ki jaka ki bym da shit da khriat eh. Hynrei ym lap ia ka ha ki ri jrong. Sa kawei de ka ba pher ia kane ka jait dieng ka long ba ym da lap ia ka ha ri dymmiew. Ka ju bha tang ha ri ryngngi. Ka snep jong ka dieng jakrai ka long byrlieh byrtem. Ka long kaba rben snep. Ka long kaba khah tnad shibun, ki sla kiba rit bad ki soh ki long shalytoin syriem ia u soh laper.

Ia kane ka dieng, la niewkor shibun eh ha ki por kiba kham mynshuwa, ka daw jong kane ka long namar ba ia ka pliang dieng ki ju shna daka dieng jakrai. Don kiwei kiwei ruh ki dieng kum ka dieng palam, kaba ki pyndonkam ha kaba shna pliang.Hynrei ka dieng Jakrai, ka long lehse kaba ioh ka jaka kaba ha khmat eh ha kane ka bynta. Ka daw kaba la pynlong ia u longshwa ban jied ia u dieng jakrai ban thaw pliang ka don lai tylli. Kawei ka long namar ba ka don ka rong ka ba iadei bha ban thaw pliang. Ka itynnad shibun eh. Kawei pat, ka dei namar ba ka ni ksai bha. Ka jakrai ka long kaba ni ksai shibun eh. Kaba lai pat, bad kaba kongsan tam ka long namar ba ka dieng jakrai kam ju pait kam ju pdang. Ka pliang bam ja ka dei ban long kaba khlem don jingorpait khnang ba kan ym rung jakhlia ei ei. Kumta ka dieng jakrai ka dei kawei na ki jait dieng kaba u barim u la jied kum ka tiar (raw-material) ha kaba shna pliang.

Ka pliang ka dei kaba ki longshwa jong ngi ki la pyndonkam pateng la pateng bad ka la long kawei na ki jait tiar kiba pyndonkam mynstep mynmiet ha ki ing bad ki rympei jong ngi. Na kane ka daw, ka pliang dieng kala don hi ka bynta ha ka culture jong ngi. Watla mynta bun na ngi ngim pyndonkam shuh ia ka, pynban kam long kaba dei ia ngi ban shu kyndat noh sharud khlem da niewkor shuh namar ba ngi la ioh mynta da ki tiar nongwei. Kumta ka dieng jakrai ka dei ban ioh ka jaka ha ka culture jong ngi namar ka long ka jait dieng ka ban iai sah pyrto hapdeng u paid duk jong ngi.

U JAPUNG

Ia u japung la ju niew ba u dei uwei na ki jait siej kiba don ha ri lum jong ngi. Hynrei ki scientist kiba wad bniah shaphang u siej, ki ong ba u japung u dei na ka kynhun ki jait phlang heh (giant grass)

U japung u don ha ri thian bad ha ri jrong. Ha ranab u lum shillong ngi lap ba u don ha ka jaka kaba jrong kumba 5500 ft. na sla duriaw.

Kiba bun hi ki ju pyndonkam ia u japung ha kaba teh jingteh khamtam ha kito ki jaka kiba ym da kham ioh pahuh ia u seij, lait nangta kim da kham pyndonkam ia u.

Hynrei, ka don kawei ka jing pyndonkam kaba ki longshwa ki lap buit ban pyndonkam ia u. Ia u japung ki pyndonkam ha ka tangmuri. Haduh mynta mynne ki nongput tangmuri, ki dang pyndonkam ia u, ym dei tang ba ki shu pyndonkam ia u hynrei ki kubur ba ka tangmuri ka riew bad biang bha ka sur haba pyndonkam da u japung.

Na ka bynta ban pyndonkam ha ka tangmuri, ki shim da u khoit japung uba dang lung. Ia une u khoit kit had ha tyngier. Haba thad kumne u jwat bha bad u iadei eh ban thep ha ka tangmuri da kaba bsuh bad ka kynja nai ne tama. Ka sohlapong ka dei ka jait dieng kaba heh dohnud, ka thliew donnud jong kane ka dieng ka ia biang bha ban thep ia u khoit japung ban put tangmuri. Dei na kane ka daw bala ju pyndonkam ia ka sohlapong kum kawei na ki jait dieng ban shna tangmuri

U SOHPAIRAH
(Melia Sp. Meliaceae)

U sohpairah u dei na ki jait dieng kiba don ha ri lum jong ngi. Une u dieng u dei u ba long diengbah. Ka snep jong u dieng ka long bynlieh. U dei u jait dieng uba hap sla ha ka por tlang. Une u dieng u mih ha ki ri jrong bad ri tbian ruh, tyngba ha ki ri rbian u soh, u soh bha bad ha u khriat u kham soh duna

U sohpairah u long uba ia ju pyndonkam naduh hyndai hynthai ha kaba sait jain. Ha ki por hyndai ym ju don sabon. Hynrei une u long ka sabon kaba bha shibun eh

Ia ki jain bha, jain buh tyngkai khamtam ka jain ryndia, don bun ki riewtymmen wat haduh mynta mynnne ki sait ia ka da u sohpairah kim ju sait da ki sabon sait jain.

Ia u bat sabon ki pyndonkam, ban sait jain tang ha ka por phuh syntiew. Kumta lah ban ioh ia u tang kumba ar ne lai bnai. Hynrei ia u sohpairah lah ban ioh baroh shisnem

lynter. Lah ban ioh ia u kumne namar lah ban buh slem slem ia u soh jong u. Na ka bynta uto uba mut ban buh slem ki da thad bha haduh ban da rkhiang bha, nangta sa buh sumar ia u. Ia une uba la thad tyrkhong, kumba la ong sha khmat lah ban buh slem ban pyndonkam ha kano kano ka por.

Ia u Sohpairah la ju pyndonkam naduh hyndai hynthai bad dang iai pyndonkam ia u haduh mynta ruh. Kumta ka long kaba ia biang bha ban kynthup kum uwei na ki mar khlaw kiba don bynta ha ka culture jong ngi.

U BAT SABON
(Rubiaceae gulium rotundifolium)

Une u dei u kynbat uba pur, ki sla jong u ki long kiba khain kher kher, ki lam pyllon bad rben. U jyntang u rit hynrei u long uba khain kher kher syriem ia u bat rahoi (Rubiaceae Rubai cordifolia) une u kynbat u juh bha ha ri jrong. U mih bun bha ha ki ranab u lum Shillong. Hynrei um juh pat ha kito ki jaka ba la pyndonkam bun ia ka sboh dawai (chemical fertilizer).

Une u kynbat u long uba rit, pynban, u long uba ki riewtymmen ki la ju pyndonkam pateng la pateng kum ka sabon ha kaba sait jain. La iathuh ba ha ki por mynshuwa, kim pat ioh pahuh ia ka sabon, une u phuh syntiew ha ki bnai lyiur bad neh haduh por synrai. Ki pyndonkam ban sait jain tang da u phuh jong u. Kumta wat la u long u kynbat uba rit pynban u ioh ka jaka ha ka jingbuh jingkynmaw kum uwei uba don bynta ha ka culture jong ngi.

U SOHPDUNG

U sohpdung u dei na ki jait dieng rit uba mih kynrei ha ki ri khriat. U juh bha ha ki jaka maw bah kiba bun nuitmaw, u mih wat ha ki diengbah khamtam kito kiba sop nuitmaw. Ki soh jong u ki long kiba rit. U phuh syntiew ha u laiong bad ki soh pat ki ih ha u Jylliew-Naitung. Ki soh haba ki la ih ki stem kmor-kmor, ki sim ba bun jait ki bam bha khamtam ka sohlyngem (Streotonelia't' humilis) bad Wahku (Green pigion, Treron bicincta). U long ruh uba bang bha naduh ki khynnah haduh ki tymmen ki bam bha ia u soh jong u.

U sohpdung u don u dohmet (Tuber) uba syriem ha ka rukom met phan dieng Une u dohmet u long uba don um bad lada kjap, u don ka jingmad jew byrjup. Nalor kata, um shym eh kuin u thied dieng, hynrei u jan syriem ia u pai.

Ha ki por hyndai, ka pyrthei ka mariang ka long kaba la tap da ki khlaw ba rben. Ki mrad, kiba rit bad ba heh ki don kynrei ha ki khlaw .Kine ki long kiba pynjulor eh ia ka rep ka riang. Ban iada na kine don bun ki lad. Hynrei kaba donkam eh ka dei da u khnam bad ka ryntieh .Hynrei ban siat ia ki dei ban long kiba beit kti. Ban long uba beit donkam ban pynmlien. Na bynta ban mlien ban siat khnam bad ban long ruh kiba beit kti ki pynshah da ka sohpdung.

Balei ki pyndonkam da ka sohpdung. Lada pynshah da ka dieng, ka long kaba shitom ban phut ia u khnam.Lada pyndonkam da ka kait lane ladew ka jemthan. Kaba biang eh ka dei da ka sohpdung. Lada kwah da kaba rit ruh ka don, lada kwah da kaba heh ruh ka don, kaba jrong, kaba lyngkot ruh ka don. Na ka liang ka ka jingeh jingjem ruh ka biang bha. Dei na kane ka daw ba ki jied da ka sohpdung.

Kat kum ka khana pateng, shuwa ba u briew un *pyndonkam* ia u *khnam* ka ryntieh, u da leit ia pan naduh nangtai na khmat ka blei nong ai hukum. Dei ynda haba u la ioh ka mynjur nangta u sa leit sha u kamar lane biskiam. Haba u la ioh ia u khnam ka ryntieh kumba la ong haneng u dei ban pynmlien ban long uba beit kti da kaba pynshah da ka sohpdung.

Katba nang iaid ki pateng, u briew u la nang ioh jingmut ban bate ka por ban leh kmen leh sngewbha. Kumta u pyndonkam ia u khnam ka ryntieh kum kawei na ki jingleh sngewbha. Hynrei khnang ba ka jingiakhun hapdeng ki mamla kan long kaba tyngeh, u da don de bad ka khap (ia thong pisa)

Haduh hangne ruh, ka sohpdung ka dang ioh ka jaka ha ka rong biria. Hynrei suki suki, la nang shem buit ban thaw da u skum ha ka jaka u sohpdung. Ha u skum ki pyndonkam da u phlang, u phong bad u khyllieng. Hynrei haba la shem buit ban thaw da kine, ka burom u sohpdung ka neh ka sah, wat ia u skum ruh ki ai nam hi ha u sohpdung. Kumta u sohpdung u ioh ka jaka kaba donkam wat ha kane ka culture.

U TIEW RIENG
(Gnephalium hypolcercum)

U tiewrieng u dei u jait syntiew uba don kynrei ha ki khlaw ki btap.U juh bha ha ki jaka ri jrong bad lah ban lap ha ki jaka pynnoh ri war ruh.U sla jong u u jem niup-niup, katba u phuh pat u lieh kshoid-kshoid.Une u syntiew u phuh bha ha ki bnai synrai (August-October).Ha ka por ba u phuh rheh (peak season),la shu lieh hi shaid da ki phuh tiew rieng.

la u tiewrieng, shisien peit, lehse ngi lah ban ym da i kordor eh.Hynrei, lehse ka long kaba dei eh ban ia pynkynmaw ba une u syntiew u long uba kordor.U ioh bynta ha ka literature jong ngi,u la long uba larkam eh naduh ki sngi barim,naduh ka juk ki puri-skam ki purinam.

U myllung So-so Tham ha ka jingrwai shaphang "Ka Nam" u thoh kumne ha ka dkhot-7

Bad la ki lok ruh man ka sngi
Ka leit ia kheit tiew rieng.
Bunsien ka leit ia bud leit tong dohthli
Ne shaduh khlaw thohdieng.

Naduh hyndai hynthai, ia u tiew rieng ki pyndonkam ban synkhien khlieh.Ha ki por kiba kham mynshwa, ki khynnah kynthei, ki ju pyllait por khnang bun-bun sngi ban leit kheit tiewrieng. Kaba ki ju leh kumne ka dei ha ki bnai October-November, ki ju leit kheit kumne man ka sngi khnang ban ia biang ban leh syngkhien khlieh baroh shi ising.Dei na kane ka daw ba ka Nam ruh, ong u myllung:

Bad la ki lok ruh man ka sngi.
Ka leit ia kheit tiewrieng.

Ka long ka jingshisha, ba ha ki jaka ri war, ia ka syngkhien khlieh ki pyndonkam da u rui ia uba la ioh na ka kya. Hynrei ha ki ri jrong, dei u tiewrieng uba la pynbiang syngkhien ia u paid ri lum.

Ha kine ki sngi, ia u tiewrieng lehse sa tang iwei-ar hangne-hangtai kiba dang pyndonkam ia u.Bun na ngi, ngi la sngew suk da ki syngkhien khlieh shu thied.La kumta ruh, lehse ka long kaba dei ban pynsah kynmaw ia u tiewrieng, uba la ioh ka bynta ha ki pateng ba la leit noh ha kaba pynbiang, pynioh, ia ka syngkhien khlieh kaba jem mum-mum kaba long ka jingai ba kordor ia ki longshwa jong ngi.

U STEIN

U stein u long u jait dieng uba mih kynrei ha ri lum jong ngi. Ha ka kyrteng Botany ki jer u Ficus SP (Urticaceae). U juh bha ha ki ri dymmiew khamtam ha ki phud wah bad jaka synthem. Ki sla jong u ki syriem shibun ia ki sla thylliang kynthei hynrei ki sla thylliang ki kham heh bad kham khain katba ki sla stein pat ki jlih bad jem. Nalor kata, u stein um long dieng bah kat ka thylliang kynthei, hynrei u syriem ha ka jingheh ia ka lympied.

U stein u long uba kham pher shibun na kiwei pat ki jait dieng. Kumba ia long lem kiwei ki dieng, u khie lung na kliar ha ki bnai pyrem bad lyiur. Ha ki bnai synrai pat, u sei bun bah ki lung (suckers) na u dieng bah na lympen. Kine ki lung synrai ha ka jingshisha ki dei ki lung ksai namar dei tang na kine ba ngi ioh ia u ksai stein.

Ka Por Lum Ksai: Ka por ba lah ban ioh ksai pahuh, ka dei ha ki bnai synrai haduh khmat tlang. Khnang ban ioh ksai, ki khyllad ia ki lung ksai bad dain noh ia ka bynta na jan kliar kaba lung eh. Nangta ki thlieh arliang bad pied ia ka snep kumba khoh snep ia u thylliang ne tluh. Ka syrtap ksai ka shong hapoh ka syrtap snep kaba nalor. Kumta shwa ban khud ksai, ki khoh shwa ia kane ka syrtap snep lor, hadien kata sa khud da ka tari kaba nep bha. U ksai stein uba la khud bha u lieh bad uto uba lam byrsaw ki ong ba un pat khuid eit. Ha ka aiom khriat u kdap, kumta ym long thoh stein ha ka por tlang.

Ka Jingpyndonkam: U ksai stein u long uba lieh, bad uba jem. Naduh hyndai hynthai, haduh mynta mynne, ju pyndonkam ia u ha ki bun rukom. Da u ksai stein ki thain

iarong, iadep, iarong kynsit, tynsong bniej etc. Ka iarong ka dei ka jingtrei kti kaba la rim kat ka hyndai. Na ki jingtrei kti baroh dei tang ha ka iarong ba ngi ioh ia ki ktein "sohpet" bad "kyntang". Ki sdang ia ka iarong na u sohpet bad ki pynkut ha ka kyntang. Ka jingkhlain ka iarong ka shong ha u sohpet bad ka kyntang. Ki airong ki don kiba heh bad kiba rit. Haduh mynta mynne ha ki shnong ri war, ki kit jingkit ha ki khoh, ki tynrong pat sa ka iarong.

Ka iadep ka dei kaba la thain na u ksai stein hi. Kane ka iadep ka dei kaba ni shibun. Ha ka iadep ki thep kwai, dong tympew, dabia, shaku, dong khylliat, tangduma, shlim, tyndong duma etc. Ia ka iadep ki kham pyndonkam tang ki riewtymmen kynthei bad shynrang.

Ka iarong kynsit ka dei ka barit, ka jylliew tang kumba shikhup. Ha ine i iarong ki thep sbai bad sbai rupa. Ka long ka jingshisha ba ki don u saipan ha uba ki thep paisa, hynrei na ka bynta ban iapein ha iew ha hat bad ki jingsiew kiba khyndiat khynsoit, ki thep ha ine i iarong kynsit.

Ha ka shiniam ka ryntieh don lai bynta- ka ryntieh, u saisiej, bad artylli ki saiwoh. Ka jingshngain bad ka jingkhlain jong ka ryntieh ka shong ha u saiwoh. Ia u saiwoh ki shna na u ksai stein. La ka long ha ka siat dngiem, siat skei, siat mrad heh, mrad rit bad iasiat thong phi dei ban thikna bha ba u saiwoh u biang bha.

Ia u saipan ruh ki kyrthiaw da u ksai stein. U saipan u dei ka dak jong ka bor bad ka eh rngiew. Kumta ia ki khyllung ruh, ki tang shu dap katto katne sngi ki da pynsaipan. (Une um dei u saipan tyngka)

Ia kitei ki jingpyndonkam baroh, la ju pyndonkam beit da u ksai stein. Ka long ka jingshisha, ba ha kiba bun ki shnong

ri war, ki pyndonkam bha mynta da u ksai sla sohtrun ban thain iarong. Hynrei kaba ngi dei ban kynmaw ka long ba u sohtrun u dei u jingthung uba dang shu wan poi ha ri lum jong ngi dang khyndiat spah snem mynta. Hynrei u stein u long u markhlaw uba la rim kat ki lum hi. Nalor kata u sla sohtrun, um kot ha ka jingbha kat u ksai stein. Ki don ruh sa kiwei ki jait ksai kum u tluh, u thiahthi, u 'tien thap, u sarn eitniang, u shabuk etc. Hynrei kine baroh, kim kot ban ia nujor bad u stein. Kumta ngi iohi ba u stein u dei uba ioh ia ka bynta kaba khraw ha ka culture jong ngi.

KA SOHKHU
(Euphobiaceae bucowiea)

Kane ka dei ka jait dieng kaba don sha ri Bhoi. Kam da long dieng bah. U soh jong ka uba long ban barn, u syriem shibun ia ka soh tbuh tangba u kham rit kyndiat ban ia ka soh tbuh, u ih ha ka por tlang.

la ka sla jong kane ka dieng ki pyndonkam ha kaba wieh rong ia u sai ryndia bad ia u sai kynphad ruh. la ka sla sohkhu, ki pyndonkam ha kaba shet rong iong, rong stem bad rong saw ruh. Kumba long ka lakynrah, kane kam don rong na lade. Hynrei dei kane kaba pyndambit bha ia ka rong (sticker). Dei na ka jingtrei jong kine ki sla, ba ki rong ba la shet hi da ki nong thain jain ki long kiba neh (fast colour) wat haduh ban da jot ka jain ruh.

Namar ba ka sohkhu ka dei kawei na ki tiar wiehrong (raw material) ia kiba la pyndonkam naduh hyndai hynthai bad haduh mynta ruh, ka long kaba dei eh ban niew ba ka sohkhu ka don ka bynta kaba donkam shibun eh ha ka culture john ngi.

U LYNSENG

U Lynseng lah ban ong u dei u kynja kdait. Lap kynrei ia u ha ki ri tbian. Ki sla ki long kiba khain ha ki dong. U sei phuh ha ka por tlang. Ki phuh jong u ki syriem ia u phuh phong lyngkyrthi tangba u kham rben bad kham jrong ban ia u phuh lyngkyrthi. U lynseng uba heh, u jrong kumba 8 haduh 12 phut bad heh kat ka 'ti kmie ei ei.

Ia u lynseng, ka masi ne blang kam ju bam. Kane kam da dei eh namar ba u phot, hynrei la ong ba um long uba bha ban bam ki jingri. Ki niewtymmen ki ju ong ruh ba ym ju bit ban sympat ia ki khun da u lynseng. Wat ia ki jingri ruh, kim ju sympat da u lynseng.

Na kitei ki daw, la sngew dei ban ong ba u lynseng u long u bym larkam. Hynrei u don la ka jong ka dor ba dei ban niewkor pynban.

Ia u lynseng ki pyndonkam ha kaba shna lymphiang. Ha ki jaka ba sop ing da u sder ne u traw donkam ban da phiang ia ki (Ha ki thain Bhoi kim pyndonkam lymphiang). Ha uwei uwei u phiang donkam saw tylli ki lymphiang. Uba bun eh u lymphiang ju pyndonkam da u lynseng. U long uba suk ban ioh, uba kloi ban trei bad u long ruh uba shah.

Kumta ngi lah ban ong ba u lynseng u dei u wei na ki tiar thaw ing kiba pyndonkam paidbah ha ki nongkyndong. Haba peit i kum u bym larkam, pynban u long uba myntoi eh. U long uwei na ki tiar thaw ing ba shu ioh ei ban pynioh ing ia u duk u suk ha ki nongkyndong naduh hyndai hynthai haduh mynta mynne.

Ban phiang ia u sder lane u traw, ka da don da ka rukom. Kane ka rukom phiang sder, ka long kaba iai neh kumjuh naduh hyndai hynthai. Ka jingjrong u phiang sder ka long laipruh bad ka kynian ka shong kat kum ka jingjrong u sder. Na ka bynta ban phiang sder, donkam saw tylli ki lymphiang, u war phiang bad ban teh ha u patiew pat donkam u wartab. Kane ka rukom ka dei kaba dang iai pynneh haduh mynta. Kumta kane ka dei kawei na ki culture jong ngi.

KA SOHLAPONG
(Urticaceae ficus hirata)

Ka sohlapong ka dei na ki jait dieng rit kaba soh ha ka rukom jong ka sohshiat. Ka sohlapong ka don bun jait. Don kaba pyllun sla, kaba rit bad kham heh dieng. Hynrei la ki don bun jait, ki dieng sohlapong baroh ki ia long kumjuh. Ka heh dohnud, kam shym pei thliew, hynrei hapdeng la shu pyndap da ki kynja swur jem, kiba tang shu dung da u narsuh ka la shu pei da kaba suk.

Ki ksai dieng jong ka ruh ki syriem ia ki dieng sohtynjoh, sohshiat, sohthylliang etc. Kane ka dieng, ha ka jingshisha ka long kaba ym i larkam shisien peit. Hynrei ka don pynban ka bynta ha ka put ka tem jong ngi. Ka dei kawei na ki jait dieng na kaba ki thaw tangmuri da kane ka jait dieng. Ka daw ka long namar ka suk ban samthliew bad ka jinglong ka dieng ruh ka biang ban pyndonkam kum ka tangmuri. Ka jingshna ka long ha kata ka rukom ba nalor ka sohlapong, ki pyndait sa ka kynja nar ban pynskhem ia u khoit japung.

Ka sohlapang wat lada ka dei ka jait dieng kaba rit pynban ka don ka bynta ha ka culture jong ngi.

U TRAW

U Traw u dei u phlang sop-ing jong ki *longshwa jong* ngi bad da une u juh u jait phlang ngi dang iai pyndonkam haduh mynta ruh. U traw u don ha ri lum, ha ri war hynrei u don bun eh sha ri Bhoi.

Ka rukom pyrkhat, ka jingsngewthuh, hapdeng u paid Khasi, ka la suhthied jylliew ba u dei u khun u Hynniewtrep u Hynniew-Skum. Um pdiang ia ka antad ba u hiar pateng na kita ki pateng kiba shong ha ki krem ki kroh (cave men).

Kam long kaba bakla ban ong, ba ki pakulong jong ka hyndai, ki shong ha ki trep kiba ki sop da u traw u sder lane u tynriew. Haba ki thaw ia la ki trep ki da don da ka rukom ka dustur kumno ban shna ia ka. Kane ka rukom kaba ki bud, ka la long ka bynta jong ka culture. (Ki dah ki dong ki long kiba bun). Hynrei hangne ngin ia kren beit tang ia u traw.

Hapdeng ki riew pyrkhat bad ki nongsynshar, ki dang pynphalang ia ka jingniewkor ia kine kit rep. Ha ka Ingsad ka Hima Sohra, wat la la sop da ka tin, don iwei i bynta iba ki sop da u tynriew, namar ba u khun Nyngkong jong ka hima u shong ha ki trep sop sder tynriew. Kumjuh ha ka Ingsad ka Hima Khyrim, kim pynsap tin hynrei la sop da u traw. Ia ka ing u Lat kaba don ha u Lum Shillong kim ju sop tin hynrei ki sop da u traw, dei tang khyndiat snem mynta, ba la iehnoh ka sop traw, bad la sop da ka tin. Ha ka Indian International

Trade Fair ba la pynlong ha Pragati Maidan, New Delhi, ha ka snem 1981 ha kaba la ia shim bynta ruh 41 tylli ki ri ka pyrthei. Ia ka Pavillion jong ka Meghalaya la sop da u traw. Haba khein antad ia ki nongpeitkai kiba rung ki ba mih ha katei ka Pavillion jong ka Meghalaya na sdang ha kut, ki palat lak ngut, kaba ring eh ia ki nong peit kai, ka dei namar ba la sop da u Traw.

Ka long ka jingshisha, ba ki briew mynta wat ha ki nongkyngdong ki la nang iabeh ban ioh da ki ing tin ne da ki ing maw. Hynrei haduh mynta, uba bun hi, khamtam ha ki bynta ba shatei jong ka ri Khasi, kumba 70 ne 80 na ki shispah, ki shong ha ki ing sop traw.

Ka ingsder, ingtraw, ne ingtynriew, ka long kaba syaid ha ka por khriat bad pynngad ha ka por shit. Kane ka ia dei bha ha ki ri shit, ki don ia kata ka jinglong ban pyniabiang (insolation quality) na ka jingshit tyrha jong ka sngi. Ki riewstad mynta ki la shem buit ba lah ban kham pynbha ia ka jingsop ing da u phlang ba kin shah slem bad iada ruh na ka ding (fire retardant treatment). U Dr G.C. Mathur, Director jong ka National Buildings Organisation, u ong ba dei da kum kine ki ing, ba yn lah ban pynioh ing ia ki briew ha ka jinglut kaba duna shibun. Ki ing traw ki la Synran ia ki long shwa bad kin dang iai kdup ia ki hajar ki paid nongkyndong ban pynlong ka ing ka sem kaba suk ha kine ki lum, ki ban iai pynneh ia kane ka culture.

U SDER

U sder u dei u kynja phlang uba phot. U dei uwei na ki tiar sop-ing uba donkam eh. Ia u sder la pyndonkam da ki longshwa jong ngi naduh hyndai hynthai.

U sder u ioh ka bynta kaba donkam shibun eh ha ka culture jong ngi. Kane ka long namar ba ia kaa ksing phong la shna beit tang na u phong sder. Ka ksing phong ka dei ka jait jingtem kaba ki longshwa jong ngi ki la pyndonkam. Haduh mynta mynne ruh. Kane k ksing ka long kaba dang iai pyndonkam. Ka ksing phong ka pynmih ka sur kaba sngewtynnad bad ka long ka iphylla, kumno ba ka lah ban pynmih jingsawa. Ia kane ka jait ksing ki pyndonkam bha ha Khadar Shnong.

U SHKEN

U Shken u dei uwei na ki jait siej uba mih kynrei ha Meghalaya. Dei une u jait siej ruh uba larkam eh ha ki jingpyndonkam ba bun rukom. Ha ine I jingthoh, ngin kyhtoh katto katne ia ka bynta kaba u shken u don bynta ha ka culture jong ngi.

Na u shken, la shna ia ki tiar ba bun jait kum ki khoh, ki kriah, knup, trap. Dei na u shken ruh ba ngi ioh ia u warohiang, wartap etc.

U shken nu don ruh ka bynta ha ka put ka tem jong ngi. Ia ka shyngwiang la shna na u shken. Kawei pat ka jingput ka dei ka ru-ru bad ka donglod. Ia kine lai jait ki jingput, la shna beit tang na une u jait siej. Kumta ngi lah ban ong ba u shken u don ka bynta kaba donkam ha ka culture jong ngi.

U SLA RYNDIA

(Ricinus Communis)

U Sla Ryndia u dei u jait dieng rit uba mih ha ri Bhoi bad ha ri lum, u don byllai ha ki thain ri war ruh. La ju tip ruh ia u da ka kyrteng Costor.

Ka kup ka phong ka dei ka bynta jong ka culture jong kano kano ka jait bynriew. Hangne ha ri lum jong ngi, ka jain ryndia ka dei kawei na ki jain kiba ngi niewkor eh. Na u ksai ryndia (eri silk) ngi ioh ia ka jain ryndia tlem (ba kup ki rangbah), ka ryndia stem, ryndia thoh saw thoh stem, ka khyrwang etc. Kine ki long ki jain kiba ngi pynmih hi na la ki shnong nongkyndong. Haduh mynta mynne ngi niewkor eh ia ki bad la ju niew ba ki long ki jain buh tyngkai.

Ngi la ju poi kynmaw ne em ban kylli, kumno ngi ioh ia kine ki jain ryndia. Ka long sngewtynnad ban ong ba ia u ksai ryndia ruh la ioh na ri Bhoi hi na ki sop jong u khniang ryndia.

Ia une u khniang ryndia, la bsa da u sla ryndia. Ki don kiwei ruh ki jait sla dieng kum ka lakynjor, ka laphing, u sla phandieng etc. Hynrei na ki jait ala baroh, dei une u sla ryndia uba bha tam ban bsa ia u khniang ryndia. Une u dieng sla ryndia, u long uba la don hangne ha ri lum naduh hyndai kulong kumah.

Ia ka jingsdang ka kam ri khniang ryndia hangne ha ri lum jong ngi, don ki riewstad kiba la pyrshang ban wad naduh mynno ka la sdang, hynrei kim lah lapdien shuh namar ki ong, ka dei kaba naduh kulong kumah. Hynrei kawei ka jingshisha kaba ki lap ka long, ba naduh kato ka por ruh ki

bsa ia u khniang ryndia da u sla ryndia Une u dei u jait dieng uba rit, pynban kum ka jaitbynriew, ngi kitram shisha shisha ha une u dieng. Hapdeng ki jingkylla kiba bun, ki jingwan tyllep jait jain na shabar, ki jain ryndia jong ngi ki dng neh Kane hi ka pyni ba ngi iai bat ia ia ka culture Une u dieng rit, u sla ryndia u dang iai kyrshan rangbah ia kane ka culture, ka kup ka phong barim jong ngi kan iai symuan ha kane kilum jong ngi.

Ha kane ka kot , Ki Dieng Bad Ka Culture Jong Ngi, la jer kham bun ia ki jait dieng kiba ia snoh bad ka Culture jong ngi. Ka long kaba dei ban ym iaid lait ia ki kynja jyrmie bad ki ñiut ki ñier kiba don bynta lang ha kane ka phang. Kumta ngi kynthup lang ia ki ruh.

Ka dieng ñiangmat : Kane ka dei ka dieng rit kaba mih kynrei ha ki ri jrong. Lah ban lap ia ki ha ki ri khriat kiba jrong kumba 1500 m na sla duriaw. Ka phuh stem itynnad. Ka long ka dawai ñiangmat kaba bha. Hynrei ka jingkordor jong ka dei kaba pynmih ia ka rong stem kaba itynnad. Lah ban wieh rong ia ki jaiñ kynphad bad ruh ia ki jaiñ ryndia.

Ka dieng bti : Kane ka dieng katba lah ban tip ka don arjait. Kawei ka jait kaba byrsaw dieng bad kaba la ñiewkor ha kaba thaw ïing, forniture etc. Ka snep jong ka ka pynmih ia ka rong jaiñ kaba byrsaw itynnad. Kawei pat kaba kham blad rong. Kine ki jait bti ki hap sla ha ka por tlang.

Ka dieng phyllut : Ka dieng phyllut ka long kaba kordor eh. Ka sla jong ka ka long kaba don ia ka sboh ban pynheh pynplung ia u kraitruh. la ka Sad jong ki ki shna shop dpei. Ka snep jong ka ka pynmih ia ka rong ban wieh rong jain kaba syriem ia ka rong lati. Kane ka don ha ki ri tbian bad ri jrong.

Ka dieng Jadaw : ka dei kawei pat ka jait dieng kaba kordor. la ki soh ki bam ki briew, ki mrad bad ki sim. Hynrei ka jingkordor eh jong ka ka dei namar ba ka pynmih ia ka rongjaiñ kaba itynnad. Kane ki mih bha ha ki ri shit (ri tbian).

Ka Latohtieh Shynrang : Kane ka pynmih ia ka rong jaiñ kaba byrong itynnad

Ka Latohtieh Kynthei : Kane ka pynmih ia ka rong kaba lam byrtem.

Ka Sohtain Lyiur : Kane ka jait dieng [illegible] kaba mih kynrei ha ri Khasi Jaintia. Kane ka pynmih ia ka rong jaiñ kaba itynnad shibun

Ka Jalyn[illegible] heh sla : Kane ka dei ka jait dieng rit kaba mih ha ka ri syaid bad ri khriat. Kane ruh kaba pynmih ka rong jaiñ kaba itynnad

Ka 'Bat Japan Kynthei : Une u dei u jait uba mih kynrei ha ri lum. Ki sla ki long dawai bad ruh uba don ka rong kaba iadei ban wieh rong jaiñ.

U 'Mierahoi : Une u dei u jait jyrmie rit uba hon shiah U dei na ka kynhun ki jait dawai. Hynrei u kordor eh namar ka rong jong u kaba iadei eh ha kaba wieh rong jaiñ. U mih bha ha ki ri khriat.

U 'Miemasem (Jyrmie sma ksem) : Une u don ha ki ri shit bad ri khriat, u long u jait jyrmie uba pynsboh ia ka khyndew. U pynmih ka rong kaba itynnad ban wieh rong jaiñ.

Ka Jalngap iong : Ka dei ka jait diengrit kaba pynmih ka rong kaba itynnad ban wieh rong jaiñ.

U Sohshiah ne Sohprew : Ki sla jong u ki pynmih ka rong jain kaba itynnad.

Ka dieng jymbur : Ka dei ka jait dieng kaba jem ka snep jymbur. Ka pynmih ia ka rong jain byriong kaba itynnad.

Ki Siej : Napdeng ki jait siej ruh ki don kiba ngi ioh ia ka rong jaiñ kaba itynnad. Wat la ym pat lah ban pyrshang (test) lut ia ki jait siej, la shem ba don na ki kiba ngi lah ban ioh ia ki rong jaiñ kiba itynnad. Yn jer hangne kine harum.

(i) **U Tmar :** La shem ba ki sla jong une u jait siej u pynmih ka rong kaba byrtem itynnad.

(ii) **U Tawang :** Une u jait siej ruh u don la ka rong kaba **lam byrtem** tangba ka kham blad.

(iii) **Spar Tyrsim miaw :** Une ruh u dei uwei pat u jait **uba don la ka rong na ka bynta ban wieh rong.**

Ka rukom thaw ksing ngap

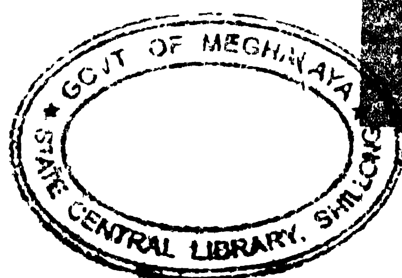

Ka rukom rep shyrtie ban pynneh pynsah ia ki khlaw

Sonilia
(wien reng jair)

U 'Korkhla
(thaiñ iarong, iadep)

Ki kot da u juh u nongthoh

₹ 60/-